

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

III skyrius

SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS

Ne visus vėliau vykusius procesus Suvažiavimas sąlygojo tiesiogiai. Neabejotina Suvažiavimo išdava – po jo prasidėję ginkluoti veiksmai ir naujos vietinės valdžios kūrimas „etnografinės“ Lietuvos teritorijoje, politinių partijų bei grupuočių, taip pat ir Lietuvos lenkų visuomenės suaktyvėjimas ir t. t. Tačiau ir šie reiškiniai turėjo savo priešistorę, t. y. juos nulėmė ne vien tik Lietuvių suvažiavimas Vilniuje. O ką jau kalbėti apie Suvažiavimo poveikį Lietuvos darbininkų judėjimui arba kitų Lietuvoje gyvenusių tautų – žydų, gudų, rusų – politiniam konsolidavimuisi. Todėl aptardami pasekmes, nesistengsime aprėpti visų politinių procesų, vykusių Lietuvoje 1905 m. gruodžio–1906 m. gegužės mėnesiais. Taip pat nesistengsime smulkiai išnagrinėti vietinės valdžios pakeitimo problemų. Tai jau būtų atskiro tyrimo uždavinys, be to, šie klausimai išsamiai aptariami A. Tylos monografijoje „1905 metų revoliucija Lietuvos kaime“. Svarbu išsiaiškinti, kaip buvo vykdomi Suvažiavimo nutarimai Lietuvos kaime ir kokį vaidmenį šioje akcijoje suvaidino lietuvių politinės partijos. Taip pat bus aptariamos caro valdžios represijos 1905 m. pab.–1906 m. pr. ir galutinis tautinės revoliucijos nuslopinimas 1906 m. pavasarį.

1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo

Bandymai sukurti koordinacinį centrą. Lietuvių suvažiavimas suvaidino didžiulį vaidmenį toliau politizuojant lietuvių nacionalinį judėjimą, fiksuojant didesnę idėjinę politinę susiskaldymą į atskiras gruputes. Tačiau šis susiskaldymas dar nereiškė, jog tarp pavienių grupuočių buvo nesutaikomų prieštaravimų. Anaipol, tautos politinių jėgų diferenciacija leidžia kalbėti apie jos subrendimą politiniam gyvenimui. Paaikšėjus politinių partijų ir grupuočių idėjinėms platformoms, atsirado galimybė jas derinti, ieškoti bendrų veiklos formų, juo labiau kad jos buvo determinuotos bendrų tautinio judėjimo uždavinių¹. Aukščiausio tautinės revoliucijos pakilimo laikotarpiu lietuvių visuomenės politinėms jėgoms Lietuvių suvažiavime pavyko priimti kompromisinius nutarimus. Šis Suvažiavimas rodė galutinį lietuvių politinės struktūros susiklostymą, t. y. tokio etapo pradžią, kai politinių partijų ir grupuočių strategija ar taktika gali kisti tik tiesiogiai arba netiesiogiai atsižvelgiant į kitų grupuočių interesus. Tai paženklino visą tolesnę lietuvių ir Lietuvos politinę evoliuciją iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo. Tačiau, kaip jau minėjome, nepakankamas pasiruošimas Suvažiavimui, pernelyg trumpas jam skirtas laikas ir skirtingas radikalų bei konservatorių požiūris į kovos prieš carizmą taktikos priemonės nulėmė, kad nebuvo garantuota Suvažiavimo nutarimų kontrolė.

Šia proga derėtų prisiminti, jog kur kas menkesnės apimties už Lietuvių suvažiavimą Latvijos valsčių delegatų suvažiavimas, įvykęs 1905.XI.19–24(XII.2.–7), savo nutarimams įgyvendinti, kontrolei ir veiksmams koordinuoti buvo subūręs Valsčių delegatų centrinį biurą Rygoje². Kaip žinoma, Lietuvių suvažiavimas panašaus organo nesukūrė. Tačiau ar nebuvo tokių bandymų vėliau?

Pasibaigus Suvažiavimui, vykdyti jo nutarimų į provinciją išvyko nemažai lietuvių politinių partijų ir grupuočių atstovų, tačiau partijų lyderiai arba liko Vilniuje (kai kurie – Kaune), arba palaikė su partijų centrais glaudžius ryšius. Buvo galimybė konsoliduoti jėgas ir kontroliuoti tolesnę tautinės revoliucijos plėtojimą.

¹R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 99.

²Iš Latvių krašto. Latvių suvažiavimas, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 19; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 83–84.

Pabandykime pasamprotauti, kuri iš politinių grupuočių galėjo pretenduoti į vadovaujančio ar koordinuojančio centro kūrėjo vaidmenį. Idėjiniu požiūriu, be abejo, tik LDP arba tautiniai demokratai. LDP puoselėjo „tautos telkimo“ principus iki 1904 m. pradžios (nuo 1904 m. perėjo prie „tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo“ programos), o tautiniai demokratai „tautos vienybės“ idėjas išvystė kaip tik Lietuvių suvažiavimo laikotarpiu. Tačiau daug kas priklausė ir nuo šių politinių partijų organizacinės struktūros. Organizaciniu požiūriu stipriausios, be abejo, buvo LSDP ir LDP. Pastaroji, iki Suvažiavimo beveik neturėjusi organizacijos kaime, galutinai susikūrus jos padaliniai LVS, galėjo tikėtis aktyvios Lietuvos kaimo paramos. Tačiau Suvažiavimo metu ir jam pasibaigus, tarp LDP ir LVS susidarė šioks toks atotrūkis. Kai LVS jaunimas ėmėsi Lietuvių suvažiavimo nutarimų skleidimo misijos, LDP vadovybė buvo užsiėmusi pirmojo „Lietuvos ūkininko“ numerio rengimu ir išleidimu. Be abejo, tai buvo svarbi akcija – „Lietuvos ūkininko“ pasirodymas ir išplatėjimas turėjo dar labiau suaktyvinti lietuvių visuomenę. Tačiau praleistas momentas, kai buvo galima imtis konkrečių organizuotų veiksmų ar bent iš dalies juos kontroliuoti. Kiek vėliau J. Gabrys dar labiau sukonkretino LVS suformuluotus politinės veiklos Lietuvos kaime uždavinius, tačiau jo straipsnis pasirodė jau prasidėjus represijoms, be to, jis nebuvo skirtas LVS ir LDP politikams oponentams³.

Taigi LDP, o juo labiau – ir LVS (jos savo veiklą koordinavo) tuo metu dar nebuvo pasiruošusios konsoliduoti lietuvių politinių jėgų ir vadovauti kovai prieš Rusijos valdžią.

Kita potenciali jėga, galėjusi vadovauti kovai prieš carizmą, buvo LSDP. Kaip jau minėta, dar iki Suvažiavimo LDP nesėkmingai bandė įkalbėti LSDP steigti bendrą kovos komitetą. LSDP jautėsi pakankamai stipri tiek Vilniuje bei Kaune, tiek ir Lietuvos kaime, kad galėtų išlaikyti iniciatyvą savo rankose, o kartu telkti lietuvių ir Lietuvos visuomenę. Apie tai liudija jau mūsų aptartas LSDP susirinkimas 1905.XI.23 (XII.6), kuriame nedviprasmiškai deklaruojami visiškai savarankiški socialdemokratų veiksmai, siekiant realizuoti tiek savo programines nuostatas, tiek ir Lietuvių suvažiavimo nutarimus. Be to, LSDP jautė pareigą „reabilituotis“ už ankstesnį „kompromisą“ su „buržuazinėmis“ partijomis.

Tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai po Suvažiavimo sprendė organizacinius klausimus. Tačiau krikščionys demokratai susidūrė su ištis rimtomis problemomis (Vilniaus, Kauno, Seinų vyskupijų

dvasininkijos konsolidacijos ir santykių su dvasine vyresnybe klausimai). Tautiniams demokratams, priešingai, niekas netrukdė išiforminti kaip partijai. Juo labiau kad prielaidos tam buvo parengtos dar iki Suvažiavimo. Tautiškosios lietuvių demokratų partijos (TLDP) Steigiamasis susirinkimas įvyko praėjus penkioms dienoms po Suvažiavimo – 1905.XI.27(XII.10)⁴. Jame „Vilniaus žinių“ grupuotė išiformino kaip politinė partija. Tačiau TLDP Steigiamojo susirinkimo protokole užfiksuoti gana įdomūs dalykai, iš kurių aiškėja, kad tautiniai demokratai pretendavo į tautinio judėjimo lyderių vaidmenį. Faktiškai net nebuvo slepiamas „Vilniaus žinių“ grupės siekimas sukurti organizaciją Lietuvių suvažiavimo nutarimams įgyvendinti: „Lapkričio mėn. 27 d. 1905 m. 6 val. po pietų p. dr. Basanavičius atvėrė susirinkimą, sušauktą įsteigimui organizacijos apgynimui Lietuvių tautos reikalų: nes Lietuvių suvažiavimas lapkričio 21 ir 22 d. parodė didį tokios organizacijos reikalingumą“⁵. Tiesa, iš šios formuluotės nevisiškai aišku, ar TLDP minėtas priedermes – Suvažiavimo nutarimus – įgyvendins tik kaip viena iš politinių jėgų jai priimtinais priemonėmis, ar ji pretenduoja į nutarimų įgyvendinimo koordinatoriaus ar net vadovo vaidmenį. Tiesioginiai ir netiesioginiai duomenys leidžia suteikti prioritetą antrajam variantui. TLDP Steigiamojo susirinkimo metu ketino užmegzti ryšius su latviais* („dėlei bendros kovos už laisvę ir autonomiją“) ir netgi išrinko 5 žmonių delegaciją vykti į Rygą**⁶. Reikšminga, jog TLDP, deklaruodama būtinumą vienytis su latviais, pretenduoja atstovauti visai tautai***. Turbūt neantraeilis dalykas buvo ir akcentuotas būtinumas neatidėlioti partijos steigimo. Po dviejų dienų – 1905.XI.29(XII.11) – TLDP „Vilniaus žinių“ redakcijoje sušaukė lietuviškų partijų susirinkimą „dėl

³J. Gabrys, „Lietuvos valstiečių sąjunga“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905. XII. 1(14), nr. 1, p. 10–11.

⁴TLDP dokumentai. TLDP Steigiamojo susirinkimo protokolas, op. cit., p. 180–181.

⁵Ibidem, p. 180.

*Žinant, kad Lietuvių suvažiavimo OK į programą įrašė lietuvių-latvių santykių klausimą, kad M.Davainis-Silvestraitis ruošėsi Suvažiavime skaityti referatą „Dėl vienybės su latviais“, taip pat Suvažiavimo metu prasiveržusias vienybės deklaracijas, galima teigti, jog tai nebuvo atsitiktiniai pareiškimai (žr. R.Miknys, E.Motieka, TLDP, p. 101).

**J. Basanavičius, P. Vileišis, D. Malinauskas, J. Daujotas (Dowiat . J. Ambraziejus.

⁶Ibidem, p. 181.

***Lietuvių-latvių autonomijos ir bendros kovos prieš carizmą klausimo kėlimas rodo naują politinę lietuvių nacionalinio judėjimo tendenciją, kuri, deja, po 1905 m. revoliucijos nebuvo aktualizuojama.

vienybės kovoje prieš esamą santvarką⁷. J. Basanavičius nurodo, kad svarbiausi susitarimo priešininkai buvo socialdemokratai. Tiesa, J. Nezabitausko teigimu, LDP irgi atsisakė nuo veiksmų koordinavimo⁸. Lieka neaišku, ar LSDP (jei tikėsimės J. Nezabitausku, – ir LDP) iš esmės pasisakė prieš bendro organo kūrimą, ar tiesiog prieštaravo TLDP bandymams vadovauti „kovai prieš esamą santvarką“. Tiesa, neaišku, kas atstovavo LSDP ir LDP minėtame susirinkime, ir ar tai buvo oficialus šių partijų atsisakymas, ar tik niekuo neįgalėtų asmenų pareiškimas.

Kad ir kaip ten bebūtų, neabejotina, jog tautiniai demokratai, turėdami savo rankose faktiškai vienintelį veiksmingą lietuvišką laikraštį (nemažo tiražo dienraštis), pretendavo į lietuvių nacionalinio judėjimo koordinatoriaus ar net vadovo vaidmenį. Tačiau TLDP tebuvo inteligentijos partija, neturinti nei gerai organizuotų struktūrų, nei apskritai savo šalininkų Lietuvos kaime.

Nesėkmingi bandymai sukurti koordinuojantį organą nereiškė, kad partijos po Suvažiavimo visiškai atsiribojo ir nevykdė jo nutarimų. Nutarimai buvo sėkmingai vykdomi, tačiau jų abstraktumas leido partijoms juos gana laisvai interpretuoti. Susidarė tokia situacija, kai Lietuvos kaime daug akcijų prieš vietinę caro valdžią buvo įvykdyta bendromis jėgomis, o partijų centrai nepalaikė glaudesnių ryšių, nors tarpusavyje ir nekonfliktavo. Tiesa, Vilniuje, partijų būstinėse, buvo savotiški koordinaciniai centrai, kurie, be savo partinės veiklos koordinavimo, atliko ir kitas funkcijas: priimdavo bei siūsdavo į atskirus Lietuvos regionus studentus, gimnazistus ir šiaip susipratusius asmenis, siūlančius savo paslaugas⁹.

Suvažiavimo nutarimų vykdymas Lietuvos kaime. Suvažiavimo nutarimai Rusijos imperijos įstatymų požiūriu derino legalios ir nelegalios veiklos formas. Nors spalio 17(30) d. manifestas deklaravo visas teises ir laisves, jo veikimo mechanizmas dar nebuvo parengtas. Tačiau jau pirmajame Suvažiavimo nutarimų skyriuje („Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje“) išdėstytos nuostatos, caro valdžiai lapkričio mėn. pabaigoje pamažu pereinant į puolimą tiek visoje imperijoje, tiek kaimyninėse Lietuvai gubernijose (Livliandijoje 1905.XI.22(XII.5) buvo paskelbta karo padėtis) jau galėjo būti interpretuojamos kaip kvietimas nuversti valdžią „neteisetomis priemonėmis“. Ši interpretacija, kaip išryškėjo pačioje lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pr., jau net nebuvo reikalinga, nes Lietuvos kaime senoji vietinė valdžia buvo pašalinama prievartos keliu. Nepaisant to, po lietuvių suvažiavimo susiklostė pa-

lanki situacija jo nutarimams realizuoti. Maskvoje brendo ginkluotas sukilimas. Taip pat Rusijos valdžia mobilizavo nemažas pajėgas valstiečių sukilimui Baltijos gubernijose nuslopinti. 1905.XI.20–XII.10 (XII.3–XII.23) buvo laikotarpis, kai Rusijos vyriausybė, sutelkusi visas diplomatinės priemonės, bandė gauti kreditų iš Vakarų. Kaip tik tuo metu vyko svarbiausios derybos tarp Rusijos ir Prancūzijos. Carizmo represijos prieš revoliucinį judėjimą negalėjo prasidėti be tvirtų Prancūzijos kreditinių garantijų¹⁰. Diplomatinėmis bei karinėmis priemonėmis taip pat buvo bandoma susidoroti su svarbiausia maištininke Rusijos imperijoje – Lenkija. Todėl neramumai Lietuvoje 1905.X.30–XI.20(XI.13–XII.3), t. y. iki Lietuvių suvažiavimo, nebuvo laikomi grėsmingais, o kol vietinė caro administracija įtikino Rusijos valdančiuosius sluoksnius, kad Lietuvių suvažiavimas ir jo nutarimai turi didžiulę įtaką lietuvių ir Lietuvos visuomenei, praėjo tos dvi savaitės, per kurias buvo sėkmingai realizuojami Suvažiavimo nutarimai. Be to, atkakli proletariato kova Lietuvos miestuose¹¹, nors sprendė kitokio pobūdžio uždavinius, buvo rimta parama Lietuvos kaimui.

Pasak J. Gabrio, baigiantis Lietuvių suvažiavimui, visiems jo dalyviams buvo patarta organizuoti mitingus ir skaityti Suvažiavimo nutarimus sekmadienį (1905.XI.27(XII.10) po pamaldų bažnyčių šventoriuose arba miestelių aikštėse, t. y. tuo metu, kai juos gali išklausti daugiausia žmonių¹². Tuoj po to buvo rekomenduojama, remiant kaimo žmonėms, pereiti prie nutarimų vykdymo – nuginkluoti vietinę policiją, išrinkti naujas valsčių valdybas, teisėjus, pašalinti lietuviškai nemokančius mokytojus rusus, išrinkti naujus mokytojus lietuvius ir t. t. Suvažiavimo dalyvių gausumas buvo tarsi garantija, kad šių rekomendacijų bus laikomasi.

Realybė pranoko lūkesčius. Daug kur neteko laukti 1905.XI.27 (XII.10). Visa Lietuva laukė su nutarimais grįžtančių Suvažiavimo

⁷D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija, p. 90.

⁸J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 233.

⁹J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 9, p. 270; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 106.

¹⁰A. B. Игнатъев, *С. Ю. Бумте – дипломат*, с. 259–263.

¹¹J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 116–132.

¹²J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojus“, op. cit., p. 270.

dalyvių. Vietomis žmonės mingavo dar 1905.XI.21–22(XII.4–5)¹³, t. y. Suvažiavimo dienomis. O Suvažiavimo nutarimai pradėti skleisti jau 1905.XI.23(XII.6)¹⁴. Tada įvyko ir pirmieji mingai bei demonstracijos po Suvažiavimo. Aktyviai veikė LSDP, LVS, iš dalies – LDP ir krikščionys demokratai (apie tai žr. žemiau). Suvažiavimo nutarimų paplitimas buvo tiesiogiai proporcingas atstovavimui atskiriems Lietuvos regionams, t. y. daugiausia paplito Aukštaitijoje, Žemaitijoje, didesnėje Užnemunės dalyje ir Vilniaus gubernijos Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse, kur kas mažiau – kitose Vilniaus gub. apskrityse ir Suvalkų gub. Seinų bei Suvalkų apskrityse.

Didžiulį vaidmenį skleidžiant Suvažiavimo nutarimus, Lietuvos autonomijos idėją ir apskritai tautines-revoliucines nuotaikas suvaidino „Vilniaus žinios“, iš dalies ir „Lietuvos ūkininkas“. Pastarojo poveikis buvo menkesnis, nes tai buvo savaitraštis, be to, pirmasis jo numeris, išleistas tik 1905.XII.1(14), Lietuvoje pasklido jau po 1905.XII.5(19). 1905 m. lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn. pasirodžiusios publikacijos darė įtakos revoliucinei nuotakai ir pertvarkymams Lietuvos kaime.

Svarbiausi pertvarkymai Lietuvos kaime įvyko per dvi savaites po Suvažiavimo, t. y. 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19)¹⁵. Senos vietinės valdžios pakeitimo nauja scenarijus buvo daugmaž vienodas: supažindinus vietinius gyventojus su Suvažiavimo nutarimais, buvo pašalinama senoji valsčiaus valdyba bei renkama nauja, išrenkamas naujas trečiųjų teismas ir įvykdomi pertvarkymai pradinėse mokyklose (t. y. arba išvejamieji mokytojus rusus, nesutikusius mokyti lietuviškai, ir uždaramieji mokyklas, arba pakeičiamieji mokytojus rusus lietuviais, kurie turėjo pradinėse mokyklose įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomąją). Šiuos esminius pertvarkymus lydėjo ir kiti, įtvirtinantys naujosios valdžios funkcionavimą: nu-ginkluojami policininkai (atimami ginklai ir iš eigulių bei pavienių dvarininkų), o vietoj jų sudarinėjami valstiečių milicijos bei savigynos būriai, apmokoma naudotis ginklais, gaudomi ir neretai likviduojami šnipai bei provokatoriai, renkamos aukos ginklams įsigyti ir apskritai – revoliucijai; varomi lauk caro valdžios šalininkai, naikinami senųjų valsčių valdybų raštai, naikinami arba uždarinėjami degtinės monopoliai (dažnai pasisavinant jų kasas „revoliucijos reikalams“), nevykdomi caro valdžios įsakymai, nustota mokėti mokesčius, gadinamos telefono linijos, pašto transportas, naikinamos pastotės valdininkams vežioti, uždraudžiama pašto vežikams duoti arklus policininkams bei žandarams, savavališkai kertamas miškas, ganomi gyvuliai dvarininkų žemėse ir t. t.¹⁶

Pažymėtina tokia įvykių Lietuvos kaime dinamika. 1905.XI.23–26(XII.6–9) mitingai ir demonstracijos dar nebuvo masiniai, o naujos valsčių valdybos rinktos dar rečiau. Daugiausia mitingų bei demonstracijų įvyko 1905.XI.27(XII.10), t. y. sekmadienį. Juos lydėjo masinis valsčių valdybų perrinkimas, pradinių mokyklų demokratizavimas 1905.XI.28–XII.3(XII.11–16). Tas pats įvyko ir po kito sekmadienio – 1905.XII.4(17). Ten, kur valsčių valdybos dar nebuvo perrinktos, tai padaryta 1905.XII.5–6(18–19)¹⁷. Po 1905.XII.6(19) savavališkų veiksmų sumažėjo: ten, kur vietinė valdžia buvo pakeista, ji sėkmingai funkcionavo, o kai kur valdybos iš viso nebuvo keičiamos, senosioms sutikus vykdyti Lietuvių suvažiavimo ir LVS nutarimus.

1905.XI.23–XII.6(XII.6–19) įvyko 88 mitingai ir demonstracijos. Tai sudaro absoliučią daugumą po Suvažiavimo įvykusių mitingų bei demonstracijų ir 36% visų, įvykusių per 1905–1906 metus; pagal regionus: Aukštaitijoje – 36 (tai 31% mitingų, įvykusių 1905–1906 m.), Žemaitijoje – 33 (49%), Suvalkijoje – 15 (27%), trijose Vilniaus gubernijos apskrityse (Švenčionių, Trakų ir Vilniaus) – 10 (40%). Tuo pat metu pakeistos arba uždarytos 72 valsčių valdybos (t. y. 54% visų uždarytų valsčių valdybų 1905–1906 metais); pagal regionus: Aukštaitijoje – 26 (42%), Žemaitijoje – 22 (70%), Suvalkijoje – 21 (68%), trijose Vilniaus gub. apskrityse – 4 (36%). 1905–1906 m. iš viso užfiksuotos 206 mokyklos, kuriose buvo vykdomi demokratiniai pertvarkymai, iš to skaičiaus 109 mokyklose šie pertvarkymai įvykdyti 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19), t. y. 53%; pagal regionus: Aukštaitijoje – 52 (55% visų atvejų), Žemaitijoje – 17 (42,5%), Suvalkijoje – 33 (58%), trijose Vilniaus gub. apskrityse – 7 (54%)¹⁸.

¹³ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 222–225, 227; E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 296, 299.

¹⁴ Žr. 13 išnašą.

¹⁵ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 222–237. Taip pat remiamasi ten nurodyta literatūra.

¹⁶ /A. Janulaitis/, „Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės“, op. cit.; V. Kapsukas, *Raštai*, t. 2, p. 386–423 (Korespondencijos); L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.III.29, nr. 39; A. D. /D. Alseika/, „1905 metų Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 92–93; J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojūs“, op. cit., p. 270; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 176–178; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 104–105; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 93–116.

¹⁷ Žr. 15 išnašą.

¹⁸ Žr. 15 išnašą.

Kyla klausimas, kuo skyrėsi revoliuciniai veiksmai Lietuvos kaime iki Suvažiavimo ir po jo. Pirmiausia, iki Suvažiavimo buvo organizuojamos valsčių sueigos, mitingai bei demonstracijos, kurių metu buvo renkami atstovai į Lietuvių suvažiavimą. Senosios valsčių valdybos buvo pašalinamos ir perrenkamos daug rečiau negu po Suvažiavimo, t. y. tai buvo dažnas, bet ne masinis reiškinys. Be to, tai vykdavo dažniausiai tada, kai senosios valdybos trukdydavo rinkti atstovus, pertvarkyti mokyklas bei teismus. Tiesa, neretai valsčių sueigose buvo nutariama, kad iki seimo sušaukimo Vilniuje valstiečiai „valdysis patys“¹⁹. Kitas dalykas – iki Lietuvių suvažiavimo pertvarkymai valsčiuose retai vyko organizuotai, t. y. vadovaujant lietuvių politinėms partijoms, o dar rečiau – ginkluota jėga. Taigi esminis skirtumas tarp pertvarkymų Lietuvos kaime iki Lietuvių suvažiavimo ir po jo buvo tas, kad po Suvažiavimo vietinių valdžios organų pertvarkymas tapo organizuotas (nes veikė pagal Suvažiavimo nutarimus) ir masinis (apėmė visą Lietuvą).

Svarbiausi naujos valdžios organizatoriai buvo *valsčių komitetai* arba *valsčių valdybos* (kai kur jie buvo vadinami *revoliuciniais komitetais*), kurie atlikdavo valsčių valdymo funkcijas: tvarkė einamuosius reikalus, organizavo trečiųjų teismus, kūrė naujas mokyklas, kontroliavo milicijos bei savigynos būrius, prižiūrėjo, kad nebūtų mokami mokesčiai, kertami miškai²⁰. Valsčių komitetus rinko patys kaimo žmonės, todėl jais buvo visiškai pasitikima. Į komitetus buvo išrenkama 3, 5, 6, net ir 10 narių. Į juos dažniausiai įeidavo kaimo darbininkų, mažžemių, vidutinių, turtingųjų valstiečių ir netgi dvarininkų atstovai²¹. Be to, kaimo žmonės vietinės valdžios pakeitimą suprato kaip svarbiausią Lietuvių suvažiavimo reikalavimą ir šią valdžią traktavo kaip savą, „lietuvišką“. Netgi įsivyravo nuomonė, kad caro valdžia nebeteko galios. Absoliuti valstietijos dauguma Lietuvių suvažiavimo nutarimus priėmė kaip moralinį imperatyvą ir galvojo, kad Vilniuje arba jau veikia autonominės Lietuvos valdžios organai, arba baigiami kurti, ir jie, valstiečiai, prisideda prie šio proceso. Iš tikrųjų vietinė caro valdžia tikrai atsitraukė į apskričių ir gubernijų centrus. Išvyti policininkai apsistojo apskričių centruose²². Buvo telkiamos jėgos ir laukiama nurodymų iš besikonsultuojančio su centrine imperijos valdžia Vilniaus generalgubernatoriaus. Tačiau jau pats faktas, kad beveik pusę Lietuvos valsčių kontroliavo naujai išrinkti valsčių komitetai*, kėlė didžiulę vietinės administracijos baimę. Juolab kad panaši padėtis buvo ir tuose valsčiuose, kur valsčių valdybos nebuvo pakeistos. Anot caro valdžios pareigūnų, aiškėjo, kad „pradedama kurtis Lietuvos Respublika“²³.

Pertvarkymų kaime metu daugelis valsčių visuotiniuose susirinkimuose priėmė savo nutarimus. Šie nutarimai labai panašūs į Lietuvos suvažiavimą atsivežtus pavienių valsčių nutarimus. Didžiausias dėmesys sutelkiamas į ekonominius bei kultūrinius reikalavimus ir į vietinės savivaldos funkcionavimo garantijas**. Taip pat reikalaujama Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje. Tačiau būta ir nepatenkintų Lietuvos suvažiavimo bei LVS nutarimais. Pavyzdžiui, Skapiškio vls. valstiečiai skundėsi, kad Suvažiavimo nutarimai „yra neaiškūs, nėra atsakymų ant labiaus skaudžių mūsų reikalų, t. y. žemės klausimas, darbininkų klausimas, nėra atsakymo, koks turi but valsčiaus surėdymas, budai kovos su senąja tvarka yra nepilni“***²⁴.

Išskirtinis lietuvių tautinio revoliucinio judėjimo bruožas, kuris labai disonavo su revoliuciniais veiksmais, pavyzdžiui, Latvijoje, Estijoje ar Užkaukazėje buvo tai, kad Lietuvos kaime susilaikyta nuo griežčiausių priemonių. Nebuvo naikavimo akcijų (išskyrus degtinės monopolijų daužymą), nedeginti dvarai, netgi su caro valdininkais buvo elgiamasi pakankamai korektiškai. Judėjimas neįgavo tokio stichiško pobūdžio, kaip minėtuose kraštuose. Kodėl? Pirmiausia Lietuvos kaime nebuvo tokio socialinio antagonizmo, kaip Latvijoje ar Estijoje, be to prisiminkime, jog lietuvių suvažiavimo metu buvo ne kartą reikalaujama nedeginti

¹⁹ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 96–98.

²⁰ Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.15(28), nr. 2, p. 29; *!/?!*, Žinios iš Lietuvos, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 90–93; „Kas darosi mūsų miestuose ir sodžiuose“, *Darbininkas*, 1906, nr. 6, p. 171–173; M. A. *!/?!*, Vaizdai iš 1905 m. revoliucijos Mažeikių apylinkė, *Rytas*, 1935.XII.27, nr. 295; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 104–106 ir kt. veik.

²¹ Žr. 20 išnašą.

²² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 107.

*Iš viso Lietuvoje (etnografinėmis ribomis) buvo pakeista arba uždaryta 125 iš 280 valsčių valdybų (t.y. 44 %). Tačiau kai kuriuose regionuose šis procentas buvo daug didesnis, nes Seinų, Suvalkų, Trakų, Švenčionių ir Vilniaus apskrityse senosios valdžios pakeitimo atvejų užregistruota labai mažai (žr. A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 109).

**Kai kurios valsčių savivaldos (arba vadinamosios „respublikos“), kaip Utenos, Čipėnų, Girsudų, Alsėdžių ir kt., išsilaikė net porą mėnesių ir tik po pakartotinių baudžiamųjų akcijų nustojo egzistavusios.

²³ K. *!/?!*, „Baudžiamieji būriai“, *Socialdemokratas*, 1925.XII.3, nr. 47.

***Naujosios valdžios kūrimui Skapiškyje vadovavo LSDP, todėl tikėtina, kad šį Skapiškio valstiečių pareiškimą inspiravo socialdemokratai.

²⁴ Nutarimai Skapiškio valsčionių, susirinkusiųjų 28 lapkričio skaitliuje apie 1000 žmonių be skirtumo tautos, tikėjimo, luomos, klasos ir lyties, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 11/12, p. 394.

dvarų. Tas pats užfiksuota LVS ir LSDP nutarimuose. Tačiau kita svarbi priežastis – daugumai akcijų Lietuvos kaime vadovavo lietuviškų partijų atstovai arba Suvažiavimo delegatai, kitur – netgi patys dvarininkai.

Politinės partijos po Lietuvių suvažiavimo. Visi po Lietuvių suvažiavimo įvykę Lietuvos kaimo pertvarkymai, be abejonės, nebūtų įmanomi, tiesiogiai nedalyvaujant lietuvių politinėms partijoms ir grupuotėms. Pati neaktyviausia buvo TLDP, apsiribojusi nutarimų platinimu Vilniuje. Tik iš dalies prie Suvažiavimo nutarimų vykdymo prisidėjo ir krikščionys demokratai. Skleidžiant nutarimus ir pradėdant juos vykdyti, daugiausia pasidarbavo LSDP bei LVS, iš dalies LMS ir LDP²⁵. LSDP buvo vienintelė partija, turėjusi organizacijas kaime (LVS dar tik kūrė savo organizacijų tinklą), tačiau irgi ne visoje Lietuvoje²⁶. Didžiausią įtaką LSDP turėjo Ukmergės, Šiaulių, Telšių apskrityse ir Užnemunėje, kiek mažesnę – Panevėžio ir Zarasų apskrityse. Platus organizacijų tinklas stiprino vadovaujantį LSDP vaidmenį kuriant naują vietinę valdžią. Neretai LSDP ir LVS veikė kartu netgi tuose pačiuose valsčiuose, bendrai vadovavo mitingams bei demonstracijoms, kūrė naujus vietinius valdžios organus.

Tačiau LSDP veikla po Suvažiavimo buvo specifinė. Socialdemokratai, vykdydami pertvarkymus kaime, vadovavosi ne tiek Lietuvių suvažiavimo, kiek LSDP 1905.XI.23(XII.6) susirinkimo rezoliucijomis, taip pat kitais savo partijos programiniais dokumentais. Suvažiavimo nutarimai buvo laikomi nepakankamai radikaliais, nors jie taip pat buvo partijos agitatorių arsenale. Revoliucinį pakilimą 1905 m. pab. LSDP irgi aiškino ne tiek Lietuvių suvažiavimo nutarimų įtaka, kiek situacijos paastrėjimu visoje Rusijos imperijoje. LSDP tai buvo principinis dalykas, nes pripažinus Suvažiavimo prioritetą, būtų tekę sumenkinti savo vaidmenį. Juk buvo žinoma, kad organizuojant Suvažiavimą ir jo metu LSDP pirmuoju atveju nenorėjo, o antruoju – nesugrėbė užimti lyderio pozicijų. Tiesa, truputį vėliau partijos vadovai pripažino didžiulę Lietuvių suvažiavimo reikšmę Lietuvos kaimui.

Kita LSDP veiklos pusė – ginkluotos akcijos, nukreiptos prieš vietinę caro valdžią²⁷. Senujų valsčių valdybų bei mokyklų uždarymas, naujų kūrėnų, degtinės monopolijų uždarymas arba daužymas paprastai vykdavo padėdant nedideliems ginkluotiems būriams, kuriems dažniausiai vadovavo LSDP nariai arba šalininkai, kiek rečiau – LVS atstovai.

Taigi, be LSDP, kaime aktyviai veikė ir LVS. Svarbiausias LVS koordinatorius buvo viena iš LDP lyderių – F. Bortkevičienė. LVS derino savo veiksmus su LDP. Kitas dalykas – LVS, skleisdama Suvažiavimo nutarimus, kartu sprendė ir savo partinius uždavinius: LVS atstovams važinėjant po Lietuvą ir agituojant už naująją vietinę valdžią, kartu buvo kuriami LVS skyriai. LVS aktyvas nebuvo toks gausus ir patyręs, kaip LSDP, tačiau nuolat palaikė ryšius tarp partijų centrų Vilniuje ir provincijos*. Tai padėjo skleisti naujausią literatūrą („Lietuvos ūkininkas“, „Vilniaus žinios“, LVS, LDP, LSDP, LMS atsišaukimai). Aktyvūs provincijos ir centro tarpininkai buvo E. Galvanauskas, P. Ruseckas, J. Gabrys. Jie, kaip ir kiti LVS nariai – D. Alseika, P. Butkus, Pr. Paršaitis, A. Paršaitis, M. Strimaitis dalyvavo ir konkrečiuose akcijose²⁸. LVS priklausė ir nuopelnas platinant Lietuvių suvažiavimo nutarimus gudų bei lenkų kalbomis (jų prašė po Suvažiavimo į Vilnių atvykę gudų delegatai iš Vilniaus ir Gardino gubernijų)²⁹. Vis dėlto LVS veikla buvo kiek menkesnė negu LSDP. Kita vertus, sumažėjo jo priklausomybė nuo LDP.

LDP po Suvažiavimo užsiėmė daugiau idėjinio vadovavimu, t. y. sutelkė didžiausias jėgas savo organui – „Lietuvos ūkininkui“ – leisti rūpintis atsišaukimų rengimu ir platinimu ir t. t. Gana reikšmingas LDP žingsnis buvo siekimas patraukti į lietuvių nacionalinio judėjimo pusę

²⁵О лицах, принадлежащих в тайных организациях, Lietuvos VIA, f. 930, ap. 1, b. 1042; Taip pat b. 217, 218, 268, 276, 295, 305, 306, 328 ir t. t.; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 12, p. 622–623; Viktoras ?/, „1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija“, op. cit.; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 32–38; L. D. P-jos apskaita, duotoji Amerikos „Revoliucijos šelpimo komitetui“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 132–133; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177–178 ir kt. veik.

²⁶V. Kapsukas, „1905 metų revoliucija Lietuvoje“, *Raštai*, t. 10, p. 220, 222; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 59.

²⁷E. Galvanauskas, „Iš Didžiojo Vilniaus Seimo atsiminimų“, *Lietuva*, 1926. I. 2, nr. 1; St. Kairys, „Vilniaus seimas“, op. cit., p. 623; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 269.

*Pasak liudininkų, Vilniuje, F. Bortkevičienės bute, buvo ginklų sandėlis. Ginklus LVS agitatoriai gaudavę prieš išvykdami į provinciją (žr. P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, LLTI RS, f. 11-133, l. 106; Z. Toliušis, „Felicitija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1223, l. 11).

²⁸F. Bortkevičienė, „Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas“, op. cit.; P. Ruseckas, „Iš mano darbų „Lietuvos ūkininke“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XII.4, nr. 49; Z. Toliušis, „Felicitija Bortkevičienė“, MAB RS, f. 29-1223, l. 11; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., p. 106.

²⁹J. Gabrys, „Didžiojo Vilniaus Seimo rytojus“, op. cit., p. 270.

Lietuvos dvarininkus³⁰. Be to, LDP finansavo ir iš dalies kontroliavo LVS akcijas Lietuvos kaime, taip pat pati organizavo keliolika mitingų Suvalkų gubernijoje ir Panevėžio, Ukmergės bei Trakų apskrityse³¹. Kur kas aktyviau valsčiuose veikė LMS, turėjusi konkretų tikslą – pertvarkyti pradžios mokyklas. Tačiau LMS savo veiksmus būtinai turėjo derinti su LSDP, LVS ir LDP. Kadangi valsčiaus valdybų perrinkimas bei pradžios mokyklų pertvarkymas dažniausiai vyko kartu, LMS turėjo tiesiogiai dalyvauti ir kitose, neretai ginkluotose akcijose³². Taigi LMS dalyvavimas kaimo pertvarkymo darbe buvo neatsiejama revoliucinių veiksmų dalis. LMS reikalavimus palaikė ir „Vilniaus žinios“, reguliariai spausdindamos medžiagą tiek apie LMS veiklą, tiek ir apskritai apie Lietuvos mokyklos uždavinius³³.

Po Suvažiavimo gana dviprasmiškoje padėtyje atsidūrė krikščionys demokratai. Pirma, galvota toliau konsoliduoti visų trijų vyskupijų jėgas, ir nepaisant dvasinės vyresnybės priešinimosi, kurti krikščionių demokratų partiją. Ir, antra, siekiant išlaikyti po Suvažiavimo pakilusį dvasininkijos autoritetą, reikėjo prisidėti prie Lietuvių suvažiavimo nutarimų įtvirtinimo.

Dvasininkija bandė išspręsti abu uždavinius. Deja, pastangos pa- baigti organizuoti partiją baigėsi nesėkmingai³⁴. Tačiau pradėjus įgyvendinti Suvažiavimo nutarimus, jaunoji dvasininkijos karta veikė aktyviai: dalyvavo mitinguose ir demonstracijose, o kartais net jiems vadovavo, skleidė Suvažiavimo nutarimus (netgi iš sakyklos), prisidėdavo prie vietinės valdžios pakeitimo. Apie tai kalbama atsiminimuose³⁵ ir vietinės caro administracijos raportuose³⁶. Žemaičių vyskupui M. Paliulioniui ne kartą teko užstoti „prasikaltusius“ kunigus prieš vietinius caro pareigūnus. Įgyvendinant Suvažiavimo nutarimus, ypač pasižymėjo Žemaičių vyskupijos kunigai: P. Vilūnas (Salantai), A. Eidimtas* (Alsėdžiai), /?/ Venckevičius ir F. Kemešis (Mažeikiai), P. Vizbaras (Šiaulių aps.), /?/ Kuprevičius (Plungė), /?/ Šnapštys (Akmenė), /?/ Rekašius (Klavėnai, Telšių aps.), /?/ Paliukas (Zarasų aps.), P. Korzonas (Panevėžys), J. Genys (Ramygala), /?/ Grivūnas (Linkuva), /?/ Jakuška (Telšių aps.), /?/ Laumianskis (Telšiai), F. Lialis (Panevėžio aps.), J. Tumas (Vadaktai) ir kt.³⁷ Be abejo, caro valdžiai toks dvasininkijos suaktyvėjimas buvo netikėtas ir labai neparankus. Lietuvių dvasininkijai buvo numatytas liaudies ramintojų bei kovotojų prieš polonizaciją vaidmuo. Todėl neuostabu, kad šiek tiek vėliau – gruodžio mėn. viduryje ir antrojoje pusėje vietinė caro valdžia ypač spaudė vyskupą M. Paliulionį, norėdama per jį nuraminti lietuvių dvasininkiją³⁸. Iš esmės tai pavyko padaryti.

Išskirtina kun. J. Tumo veikla tiek kuriant LKDP kuopą Vadaktuose, tiek ir mobilizuojant valstietiją Lietuvių suvažiavimo nutarimams vykdyti. Kitas J. Tumo veiklos aspektas – tai dvarininkų pasitelkimas sprendžiant konkrečias ekonomines problemas³⁹. Kartu tai buvo pi-lietinės konsolidacijos pavyzdys, kai valstietijos, dvasininkijos ir dvari-ninkijos jėgos telkiamos naujos vietinės valdžios kūrimo bei apskritai tautinio judėjimo uždaviniams įgyvendinti.

Vis dėlto tokie atvejai, kaip J. Tumo ar A. Eidimto veikla, buvo pa-vieniai. Dvasininkijos veiksmai nebuvo organizuoti, tik kai kur jie su-gėbėjo telkti visuomenę. Faktiškai dvasininkija negalėjo kontroliuoti kaime vykstančio tautinio revoliucinio judėjimo. Ir apskritai Lietuvos kaime aktyvios dvasininkų veiklos periodas buvo labai trumpas – 2–3 savaitės.

³⁰ Zodelis į Lietuvos dvarininkus (LDP atsišaukimas), *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 121.

³¹ L. D. P-jos apskaita, duotoji Amerikos „Revolucijos šelpimo komitetui“, op. cit., p. 132–133; Už lietuviybę, MAB RS, f. 12-3078, l. 151; Z. Toliušis, „Felicija Bortkevičienė“, op. cit., l. 11; P. Bugailiškis, „Gyvenimo vieškeliai“, op. cit., l. 106.

³² S. Bukevičius, „1905 metų įvykiai Lietuvoje. Veiverių seminarijos mokinių streikas“, *Lietuvos žinios*, 1931. I. 10, nr. 7; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 32–35; J. Kudirka, *Veiverių mokytojų seminarija (1866–1918)*, V., 1970, p. 52–55.

³³ Žr. *Vilniaus žinios*, 1905 m. nr. 282, 291, 297, 298, 299; 1906 m. nr. 1, 2, 5, 12 ir kt.

³⁴ A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, op. cit., p. 153–155, 157, 161; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, op. cit., p. 38–39.

³⁵ D. /?/, „Kunigų rolė 1905 m. lietuvių judėjime“, *Lietuvos žinios*, 1925.XII.6, nr. 276; K. Gervinskis, „Iš 1905 metų atsiminimų“, *Lietuvos žinios*, 1930.XII.31, nr. 296; K. Gylys, „Kodėl sugriuvo Rusijos carizmas“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.25, nr. 68; J. Kaminskas /St. Kairys/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 21; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177.

³⁶ Политический обзор по Ковенской губернии за 1905 год, ЦГАОР, Москва, ф. 102. Делопроизводство 3, оп. 106, 1906 г., д. 1, л. 459; Сведения помощников начальника Ковенского губернского жандармского управления начальнику этого управления о националистической деятельности ксендзов и других лиц, Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 338, l. 4, 5, 7–9, 11–12, 16–17, 20–22, 28, 46, 48 ir kt., b. 235, l. 1–4; Об участии римско-католического духовенства в литовском национальном движении, Lietuvos VIA, f. 378, b. 5, ap. 113, 1905, b. 382, l. 1–6, 16, 18–19, 34–38, 42, 44–46, 57, 59, 64, 76.

*Kun. A.Eidimtas inspiravo didžiulės Alsėdžių vls. delegacijos organizavimą į Lietuvių suvažiavimą. Grįžusi iš Vilniaus delegacija iš karto apsilankė pas jį, kur buvo aptartas tolesnės veiklos planas. Kun. Eidimtui pavyko sutelkti valstiečius bei dvarininkus sėkmingiems pertvarkymams Alsėdžių ir netgi aplinkiniuose valsčiuose.

³⁷ Žr. 36 išnašą.

³⁸ Об участии римско-католического духовенства..., l. 34–38.

³⁹ J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmai“, op. cit., p. 265–266.

Kaimo pertvarkymo akcijose dalyvavo visi kaimo gyventojai: kaimo darbininkai, mažžemiai, vidutiniai ir stambieji ūkininkai. Vėliau, prasidėjus represijoms, stambiųjų ūkininkų aktyvumas pastebimai sumažėjo. Tačiau dar viena judėjimo kaime ypatybė – į jį įsijungė nemažai Lietuvos dvarininkų. Turime galvoje ne tik dvarininkus-bajorus, jau anksčiau įsitraukusius į lietuvių nacionalinį judėjimą (Vl. Putvinskis, V. Zubovas, K. Okuličius, J. Okuličienė, D. Malinauskas, G. Petkevičaitė-Bitė, M. Šveikauskienė, G. Sapkauskaitė (Sapkowska), J. Daujotas (Dowiat), V. Urbonavičius, P. Matulionis, T. Kašuba, St. Narutavičius ir kt. Konkrečiose politinėse akcijose kaime dalyvavo, o kartais netgi joms vadovavo Žemaitijos dvarininkai: jau minėtas St. Narutavičius, J. Narutavičius, Nartavičius (Nortowicz), /?/ Jankovskis (Jankowski), /?/ Gadoonas, /?/ Andžejevskis (Andrzejewski), /?/ Sedkauskas (Sedkowski), /?/ Hušča (Huszcz), /?/ Opulskis (Opulski), /?/ Kognovickis (Kognowicki), J. Sirutavičius (Sirutowicz), grafai /?/ Zabiela ir /?/ Kamarauskis (Kamarowski), J. Gudavičius (Gudowicz), K. Naruševičius (Naruszewicz), Prekeris (Preker), St. Landsbergytė (Landsberg), V. Budrikis (Budrik), A. Lenkauskis (Lenkowski), A. Čižas ir kt.; Aukštaitijoje aktyvūs buvo J. Snarskis, /?/ Raciborskis (Raciborski), /?/ Stauskis, K. Vancevičius (Wancewicz), St. Laurinavičius (Lawrinowicz)* ir kt.⁴⁰ Tokį Žemaitijos dvarininkų aktyvumą galima paaiškinti Žemaitijoje užsikonservavusiomis gilesnėmis Lietuvos valstybingumo tradicijomis, žemaičių bajorijos, paveldėjusios ypatingos etnopolitinės bendrijos bruožus, specifika, mažesniu kultūrinės polonizacijos lygiu⁴¹.

Dvarininkų vadovaujamuose mitinguose buvo kviečiama ginklu priešintis caro valdžiai, toliau kurti naujus vietinės valdžios organus, įvesti pradinėse mokyklose gimtąją kalbą, jungtis valstiečiams ir dvarininkams kovai už Lietuvos autonomiją. Kai kur valstiečiai į tokią dvarininkų propagandą žiūrėjo su nepasitikėjimu, tačiau dažniausiai jiems pritarė. Tiesa, kartais buvo agituojama už Lietuvos savivaldą Lenkijos autonomijos sudėtyje. Neretai įtikinėta, kad rusų carą greit pakeis lenkų (Mosėdis, Dabikinė) arba lietuvių (Kelmė, Zarasai) karalius⁴². Nors iš esmės vyravo Lietuvos autonomijos reikalavimai, tačiau minėti pareiškimai liudija ir apie dvarininkijos politinės konsolidacijos (ar unijos) su Lenkija siekius. Šie Žemaitijos dvarininkų veiksmai galėjo būti susiję su Kauno žemės ūkio draugijos veikla (Kamarauskis, Kognovickis, Zabiela buvo aktyvūs jos nariai). Beje, aptarti Lietuvos dvarininkų veiksmai nebuvo nulemti kokių nors politinių akcijų Lenkijoje. Matyt, tai galima paaiškinti tiek lietuvių suvažiavimo nutarimų ir apskritai tautinio

revoliucinio judėjimo įtaka, tiek ir Lietuvos lenkų bei lenkiškai kalbančių lietuvių politizavimusi. Tokia valstiečių bei dvarininkų konsolidacijos kovai už Lietuvos autonomiją galimybė kėlė didžiulę caro valdžios baimę. Tiesa, didesnė dvarininkijos dalis po Lietuvių suvažiavimo ir toliau liko neutrali lietuvių nacionalinio judėjimo atžvilgiu. Be to, nereikia užmiršti, kad valstiečių akcijas prieš caro valdžią dvarininkija palaikė ir iš tradicinio priešiško Rusijai, kaip suverenių Lenkijos ir Lietuvos teisių uzurpatorei.

Apibendrinant revoliucinius veiksmus 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19), reikėtų atkreipti dėmesį, kad Lietuvos kaime įvairios politinės grupotės (LSDP, LVS, LDP, LMS) palaikė ryšius ir tarpusavyje nekonfliktavo. Nors akcijos Lietuvos valsčiuose buvo organizuotas, būta ir stichiškumo apraiškų. Pirmiausia, partijų centrai detaliam neplanavo vietinės valdžios pertvarkymo. Atskirų politinių grupuočių atstovai savo veiksmus pradėdavo koordinuoti jau vykstant mitingams, demonstracijoms ar valsčių susirinkimams. Be to, neretai politinės akcijos vykdavo nedalyvaujant partiniams agitatoriams, o valstiečiai savo nuožiūra vadovavosi Lietuvių suvažiavimo, LVS ar LSDP nutarimais.

Palankus tautinės revoliucijos plėtojimasis galėjo keisti politinių partijų požiūrį į koordinacinio centro sudarymo galimybę. Tačiau tos dvi sėkmingos veiklos savaitės po Suvažiavimo pareikalavo daug jėgų. Be to, ryšiai su Lietuvos kaimu buvo neoperatyvūs, nes nebuvo normalaus susiekimo, ypač prasidėjus represijoms. Duomenys apie vykstančius pertvarkymus vėlavo. Aktyviausias veiklos periodas, kaip minėta, buvo 1905.XI.27–XII.6(XII.10–19) ir, tik jam pasibaigus, dar po kelių dienų,

*Vienam J. Tumui Vadaktų apylinkėse pavyko suagituoti dvarininkus M. Zavadskį, A. Butrimą, N. Butrimą, E. Kasakauskaitę, K. Puziną, A. Tauginą, K. Bistramą, V. Eidrigėvičių, J. Bytautą (žr. J. Tumas, „Lietuvių Krikščionių Demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 265–266).

⁴⁰Об участии римско-католического духовенства..., l. 14–15, 22–24, 26, 59–61; По заявлению Казакайтиса, ЦГАОР, Москва, ф. 124, М. Ю. оп. 49 /1911 г., д. 491, л. 3–4, 6; О Станислове Гудовиче, ibidem, ф. 124, М. Ю. оп. 48, д. 643, л. I-5A; Taip pat žr.: Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 185, 202, 203, 212, 235, 242, 249, 258. (bajorų S. Landsbergaitės, St. Narutavičiaus, K. Naruševičiaus, Lenkauskio, J. Sirutavičiaus, St. Laurinavičiaus, K. Vancevičiaus ir kt. bylos); Žinios iš Lietuvos, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.III.2(15), nr. 11, p. 148; M. A. ?/, „Vaizdai iš 1905 m. revoliucijos Mažeikių apylinkė“, op. cit.; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 71, 198.

⁴¹E. Aleksandravičius, „Atgimimo istorijos slenksčiai“, in *LAIS*, t. 4, p. 246–247.

⁴²Об участии римско-католического духовенства..., l. 23, 57, 64–65; Дело по обвинению Ивана Якимчуся и других, Lietuvos VIA, f. 1227, ap. 1, b. 244, l. 2.

buvo galima konstatuoti apie sėkmingus pertvarkymus Lietuvos valsčiuose. Kaip tik tuo metu, kai išaiškėjo, kad sukilimas Maskvoje neturi galimybių laimėti, buvo paskelbtas naujasis rinkimų į Valstybės dūmą įstatymas (1905.XII.11(24)). Caro valdžia pradėjo represijas visoje imperijoje. Prasidėjo jos ir Lietuvoje.

Nagrinėjant Lietuvių suvažiavimo nutarimų vykdymą, į akis krinta, kad ne visi nutarimų punktai vykdyti. Jau patys nutarimai buvo lietuvių tautos reikalavimų *minimum* programa. Kitas dalykas, kad ši programa *minimum* dar buvo ir minimaliai realizuojama. Pirmajame nutarimų skyriuje akcentuotas reikalavimas užmegzti glaudžius ryšius su kitomis Rusijos imperijos tautomis nebuvo vykdomas. Kaip ir trečiajame skyriuje, pabrėžtas būtinumas „vienyti visas Lietuvos politiškųjų partijų ir pavienių ypatų pajėgas“⁴³. Be to, kaip prisimename, Suvažiavimo metu buvo išdidžiai atsisakyta adresuoti jo nutarimus centrinei imperijos valdžiai. Po Suvažiavimo autonominės valdžios struktūros Lietuvoje nebuvo kuriamos. Pasitenkinta tik tuo, kad ginkluota jėga buvo pertvarkomi vietinės savivaldos organai. Tai rodo, jog kovos už Lietuvos autonomiją taktika nebuvo lanksti. Taigi lietuvių politinės partijos ir apskritai lietuvių inteligentija, sušaukusi Lietuvių suvažiavimą, turėdama tikslą nubrėžti lietuvių tautos politiką artimiausiam laikotarpiui, nevykdė tų priedermių, kurios Suvažiavimo nutarimuose buvo suformuluotos kaip svarbiausios. Tai buvo galima pateisinti nebent tuo, jog buvo laukiama, kuria linkme keisis politinė situacija imperijos centre, t. y. ar caro valdžia ir toliau nuolaidžiaus nuosaikiėsims liberaliniams sluoksniams bei revoliuciniam judėjimui, ar bus pasukta represijų keliu.

Ar buvo Lietuvoje ginkluotas sukilimas 1905 m. lapkričio mėn. pab.–gruodžio mėn.? Kalbėdami apie pertvarkymus Lietuvos kaime, iki šiol dažniausiai apsiribojome teigdami, jog tai buvo tautinės revoliucijos pakilimas, jos kulminacinis taškas. Ir, manytume, neklydome. Tačiau vykdant Suvažiavimo nutarimus, daug kur buvo pereita prie ginkluotų veiksmų. Todėl kyla klausimas: ar šiuos ginkluotus veiksmus galima kvalifikuoti kaip ginkluotą sukilimą? Tarpukario laikotarpiu jau būta tokių įrodinėjimų (J. Abromaitis, Pr. Mažylis ir kt.)⁴⁴. Kad vyko „sukilimas“ (tiesa, neteigta, kad jis „ginkluotas“), taip pat rašė K. A. Matulaitis ir A. Tyla⁴⁵. Caro valdžia nedrįso lietuvių judėjimą apibūdinti kaip „ginkluotą sukilimą“. Tai buvo vadinama „maištu“, „antivyriausybinais veiksmais“, „aktyvia nacionalistine veikla“, nors Zarasų, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių ir kai kurių Užnemunės apskričių caro val-

dininkai pranešinėjo apie „bręstantį sukilimą“⁴⁶. Vis dėlto šiam „bręstantčiam sukilimui“ malšinti prireikė gana nemažų kariuomenės būrių. Ginkluotose akcijose**, kaip minėjome, dalyvavo LSDP, LVS, kartais – LMS atstovai, taip pat valstiečiai ir kaimo darbininkai. Mitingų bei demonstracijų metu buvo organizuojama ginkluota apsauga, pertvarkymai valsčiuose taip pat vyko padedant ginkluotiems būriams. Valsčiuose buvo organizuojami ginkluoti milicijos bei savigynos būriai. Taigi ginkluoti būriai padėjo įtvirtinti naują valdžią ir palaikė tvarką. Kitas dalykas, jog kartais buvo organizuojami dideli ginkluoti būriai, sudaryti iš kelių šimtų žmonių⁴⁷. Jie buvo telkiami prieš juodašimčius, neva pasirodysiančius iš Latvijos pusės. Šie gandai (tiesa, keletas susirėmimų su juodašimčiais įvyko) paskatino suformuoti būtent tokius būrius, prieš tai apmokytus ir ginkluotus ne tik šaunamaisiais ginklais, bet ir dalgiais bei šakėmis. Jų nemažai buvo Lietuvos šiaurėje ir šiaurės rytų dalyje, ypač tarp Žagarės ir Zarasų⁴⁸.

Kitas dalykas, kad šių ginkluotų veiksmų tikslas nebuvo vietinės gubernijų valdžios nuvertimas. Siekta pašalinti tik vietines valsčių valdybas ir taip pamažu priversti caro vyriausybę pripažinti Lietuvos autonomiją su seimu Vilniuje. Aišku, tik tuo atveju, jeigu caro valdžia bus priversta eiti į kompromisą su Rusijos nuosaikiais buržuaziniais sluoksniais. Tai liudija ginkluotų veiksmų nuosaikumą ir menką organizuotumą. Be to, ginkluoti būriai, labai aktyvūs įtvirtinant naują vietinę

⁴³ Pirmojo Lietuvos Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, op. cit.

⁴⁴ J. Abromaitis, „Atsiminimai iš 1905 metų sukilimo Suvalkijoje“, *Lietuvos žinios*, 1931.VIII.12, nr. 181; F. Zlobickis, „1905 metų sukilimo minėjimas Kupišky“, *Lietuvos žinios*, 1935.VIII.25, nr. 196.

*V. Kapsukas ginkluotų veiksmų Lietuvos kaime nekvalifikavo kaip ginkluoto sukilimo. Didžiausią dėmesį jis skyrė Lietuvos socialdemokratiinių partijų (kartu ir LSDP) agitacijai už ginkluotą sukilimą, akcentuodamas, kad tai tebuvo agitacija, o iš esmės sukilimui nesiruošta (žr. V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje“, *Raštai*, V., 1978, t. 12, p. 561–567).

⁴⁵ K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 257–270; A. Tyla, „Anykščiai 1905 m. tautiniame sukilime“, *Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose*, V., 1992, p. 141–157.

⁴⁶ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 117.

**Pirmieji nedideli ginkluoti būriai Lietuvoje buvo suorganizuoti dar 1905 m. pavasarį.

⁴⁷ A. D. Kariukas, „Žinios iš Lietuvos“, *Kova*, 1906.III.23, nr. 12; P. Kriukelis, „1905–6 metų įvykiai Lietuvoje“, *Lietuvos žinios*, 1931.II.4, nr. 28; J. Gudas, „1905 metai Alsėdžių padangėj“, *Lietuvos žinios*, 1931.III.12, nr. 57; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 113–116 ir kt. veik.

⁴⁸ Žr. 47 išnašą.

valdžią, menkai pasipriešino prasidėjusiam baudžiamųjų būrių siautėjimui. Pasak K. Griniaus, Lietuvos valsčiuose vyko „mažasis karas“ su caro valdžia ir tikrai „trūko suorganizuotų karinių būrių, kad mažas karas virstų dideliu“⁴⁹. Galėtume papildyti šias K. Griniaus mintis: nebuvo bendrai vadovaujamų mobilių organizuotų ginkluotų būrių, kurie galėtų priešintis reguliariai kariuomenei, atlikti didesnes karines operacijas, o svarbiausia – karinėmis priemonėmis vykdytų strategiškai bei taktiškai motyvuotus uždavinius ir neapsiribotų vien tik vietinės valdžios kontrole. Taigi nebuvo nei centrinės karinės vadovybės, nei parengto ginkluotų veiksmų plano.

Tačiau tai jau buvo politinių partijų prerogatyva. Tik viena LSDP, organizuodama ginkluotą pasipriešinimą, bandė detaliau koordinuoti ginkluotų būrių veiksmus, bet ir jos akcijos apsiribojo vietinės valdžios pakeitimu, t. y. buvo skirtos tiktai revoliuciniam judėjimui plėsti, o ne globaliniams pertvarkymams vykdyti. Tačiau, kaip minėjome, visos partijos, kartu ir LSDP, buvo užėmusios laukimo poziciją.

Taigi susiklostė tokia situacija, kai, vykdant Suvažiavimo nutarimus, buvo natūraliai pereita prie ginkluotų veiksmų, kurių patys nutarimai nedeklaravo. Ši padėtis reikalavo koreguoti kovos prieš carizmą taktiką, tačiau politinės partijos (šiuo atveju – LSDP, LDP ir LVS) į tai faktiškai nereagavo, o tik stengėsi išlaikyti šiokią tokią ginkluotų veiksmų kontrolę. Tiesa, iš dalies ginkluoti veiksmai buvo nulemti bendros tautinės revoliucijos eigos 1905 m. rudenį, taip pat netiesiogiai užprogramuoti Lietuvių suvažiavimo, LVS ir LSDP nutarimuose. Tačiau kitas dalykas, kad ginkluoti veiksmai, prasidėję gana stichiškai, iš esmės apsiribojo valsčiaus ar kelių valsčių ribomis. Todėl galima teigti, kad 1905 m. lapkričio pab.–gruodžio pr. (s. st) ginkluotas sukilimas brendo, bet dėl aukščiau išvardytų priežasčių ginkluoti veiksmai į sukilimą neperaugo.

Ginkluotų būrių aktyvumas išblėso 1906 m. sausio mėn. pab., kai baudžiamieji būriai didesnėje Lietuvos dalyje jau buvo atkūrę senąsias valdžios struktūras. Tiesa, atskiri būriai veikė iki 1906 m. kovo–balandžio mėn.

Tautinės revoliucijos nuslopinimas (1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. balandžio mėn.). 1905.XI.23–XII.6(XII.6–19) periodą galima pavadinti naujos vietinės valdžios kūrimo laikotarpiu, o maždaug nuo 1905.XII.7(20) iki XII.20(I.3) vyko vietinės valdžios įtvirtinimas. Tačiau jau gruodžio pirmąjį dešimtadienį prasidėjo baudžiamųjų būrių akcijos, kurios gruodžio mėn. antroje pusėje išplito po visą Lietuvą (apie tai plačiau žr. skyriuje „Caro valdžios požiūris į Lietuvių suvažiavimą. Re-

presijos“). Taigi šie procesai, kol baudžiamosios akcijos dar neišsmarkavo, buvo persipynę. Caro valdžios represijos buvo lemiamas posūkis naikinant tautinės revoliucijos laimėjimus. Neigiamai paveikė, ypač nuosaikiuosius lietuvių visuomenės sluoksnius, ir Valstybės dūmos, kaip tariamai demokratinio organo, turinčio įtvirtinti demokratinis pertvarkymus, populiarinimas. Pirmieji šiems pokyčiams nesugebėjo atsispirti tautiniai demokratai ir krikščionys demokratai. Pastaruosius, beje, dar spaudė dvasinė vyresnybė. Tautinių demokratų laikraštis „Vilniaus žinios“ gruodžio mėn. antroje pusėje tapo pastebimai nuosaikešnis. Tiesa, jau netrukus po Suvažiavimo jie pradėjo propaguoti legalias kovos priemones⁵⁰, tačiau susiklosčiusi radikali atmosfera tada dar neleido nuolat deklaruoti savo nuosaikios pozicijos. Tačiau aiškėjant, kad iniciatyvą Lietuvoje perims caro valdžia, tokios nuostatos buvo išreiškiamos vis dažniau. Todėl nenuostabu, kad jau 1905 m. gruodžio mėn. viduryje grupė Peterburgo lietuvių – tautinių demokratų ir krikščionių demokratų šalininkų, – ruošdamiesi rinkimams į Dūmą, nutarė užmegzti ryšius su Rusijos konstitucinės demokratų partijos (kadetų) vadovybe. 1905.XII.15(28) Peterburgo lietuviai* kreipėsi į kadetų partijos CK, kviesdami atsakyti požiūriu į lietuvius kaip į tautą, reikalaujančią tik kultūrinių teisių bei pripažinti lietuvių teises į politinę autonomiją. Su šios problemos sprendimu siejamas ir šios lietuvių grupuotės įsiliejimas autonominiams pagrindais į kadetų partiją. Pažymėtina, kad ji skelbėsi atstovaujanti „ne tik savo, bet ir didesnės dalies Lietuvos gyventojų interesus“⁵¹. Kadangi 1906 m. sausio mėn. pradžioje turėjo įvykti kadetų partijos suvažiavimas, šis Peterburgo lietuvių pareiškimas iš esmės buvo pasiūlymas į suvažiavimo darbotvarkę įtraukti Lietuvos autonomijos klausimą. 1905.XII.31(1906.I.13) į Peterburgą atvykęs J. Basanavičius⁵² pradėjo aktyviai organizuoti vietos lietuvius,

⁴⁹K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 177.

⁵⁰J. Basanavičius, „Prie lietuvių susivažiavimo Vilniuje nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286.

*V. Matulaitis, S. Feterauskis (Feterowski), J. Feterowskaja (J. Feterowska), A. Dubinskas, A. Voldemaras, M. Luckus, S. Kuraitis, V. Antanaitis, K. Būga, E. Volteris.

⁵¹Заявление группы литовских деятелей в Бюро КД партии о согласии примкнуть к партии кадетов при условии определения и отношения к вопросу автономии Литвы /15 декабря 1905 г. /, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1842, л. 1–2.

⁵²*D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90.

siekdamas paspartinti derybas su kadetų partija⁵³. Todėl manytume, kad minėtas 1905.XII.15(28) pareiškimas buvo suderintas su Lietuvoje veikusiais tautiniais demokratais. J. Basanavičius, prieš tai sušaukęs du Peterburgo labdaringosios lietuvių ir žemaičių draugijos posėdžius, kuriuose taip pat dalyvavo lietuviai iš kitų Peterburge veikusių draugijų, užmezgęs glaudžius ryšius su kadetų lyderiu P. Miliukovu⁵⁴, kartu su minėtais asmenimis ir K. Jauniumi, S. Kuraite bei M. Palioniu parengė naują kreipimąsi į kadetų CK⁵⁵. Jame buvo kviečiama pripažinti Lietuvos autonomiją lygiomis teisėmis su Lenkijos autonomija. Už tai išpareigojama rinkimuose į Dūmą laikytis kadetų programos ir balsuoti už šią partiją. Reikia pažymėti, kad Rusijos premjeras S. Vitė 1906 m. pradžioje dar „flirtavo“ su kadetais, balansuodamas tarp reakcijos ir demokratijos, o kadetai tebevadovavo legaliajai opozicijai. Derybos buvo sėkmingos, kadetai pripažino Lietuvos teises į autonomiją, tiktai tvirtino kol kas negalį to skelbti viešai⁵⁶. Lietuviai prisieė minėtus išpareigojimus. Buvo netgi parengtas sutarties projektas, deja, nežinoma, ar jis buvo pasirašytas⁵⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad J. Basanavičius ir Peterburgo lietuviai skelbėsi atstovaują TLDP. Taigi šios tautinių demokratų, taip pat pavienių krikščionių demokratų atstovų pastangos vienyti su Rusijos nuosaikiaisiais buržuaziniais sluoksniais rinkimų į Dūmą išvakarėse reiškė, kad pereinama prie nuosaikių veiklos metodų. Po šių derybų su kadetais, 1906 m. sausio mėn. viduryje, tautiniai demokratai jau atvirai teigė, kad baigėsi senosios tvarkos griovimo etapas ir „atėjo laikas, kai autonomijos griuvėsiuose reikės statyti naują rūmą“⁵⁸. Lietuvų dvasininkija 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn. irgi pamažu perėjo prie ramios legalios kultūrinės ir politinės veiklos. Panašios tendencijos nuo 1906 m. sausio mėn. antrosios pusės ėmė reikštis ir LDP politikoje. Demokratų partija jau pradėjo ruoštis naujam nacionalinio judėjimo etapui. Vis daugiau vietos jų spaudos puslapiuose užėmė tautinės-kultūrinės veiklos organizavimo problemos, taip pat svarstymai apie būsimos Valstybės dūmos galimybę demokratizuoti Rusiją⁵⁹. Nors iš esmės rinkimų į Dūmą įstatymas griežtai kritikuojamas kaip nedemokratiškas, tačiau LDP spaudoje nepasisakyta už Dūmos boikotą. Taigi partija jau 1906 m. sausio mėn. pradėjo revoliucinės veiklos principus pamažu keisti evoliuciniais. Tiesa, jos padalinys LVS 1906 m. sausio mėn.–vasario mėn. pirmojoje pusėje tęsė kovą Lietuvos valsčiuose. LDP neprieštaravo šioms veiksmams, tačiau prioritetą suteikė naujai, represijų padiktuotai kovos prieš carizmą taktikai.

Jau M. Römeris yra pažymėjęs, kad nuo 1905 m. gruodžio mėn. vidurio pamažu buvo prarandamas lietuvių inteligentijos ir valstiečių tarpusavio ryšys⁶⁰. Tai reiškia, kad dėl represijų, kai buvo persekiojami svarbiausi „maišto kurstytojai“ (dažniausiai LSDP ir LVS bei LMS jaunimas), nutrūko pastovus ryšys tarp partijų centrų ir kaime veikusių Suvažiavimo nutarimų vykdytojų. Todėl nuo gruodžio mėn. antrosios pusės judėjimas Lietuvos kaime tapo stichiškesnis. Aktyvus LSDP, LVS ir LMS pasipriešinimas, po truputį blėsdamas, dar truko maždaug iki 1906 m. vasario mėn. vidurio⁶¹. Kaip matome, šios politinės grupuotės tęsė kovą netgi po to, kai jau vos ne visur buvo panaikinta naujoji vietinė valsčių valdžia (t. y. 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn.). Ypač reikėtų išskirti LSDP pastangas. LSDP buvo lengviau veikti, nes ją tvirtai rėmė didesniuose Lietuvos miestuose. Be to, ji nutraukė glaudžių ryšių su kitomis Lietuvoje veikusiomis socialistinėmis partijomis. Ypač suartėjo su LSP Lietuvoje. 1906 m. sausio mėn. LSDP konferencijos metu buvo nutarta pradėti ruošti sąlygas LSP Lietuvoje įjungti į LSDP⁶². Pagerėjo santykiai su Baltarusių socialistine hromada ir Bundu, kartais buvo bendrai veikiama su LKLSD bei RSDD vietinėmis organizacijomis*. LSDP, matydama neišvengiamą pralaimėjimą Lietuvos kaime, 1906 m. sausio mėn. dar sugebėjo šiek tiek pertvarkyti savo veiklą, vis labiau orientuodamasi į miesto darbininkus

⁵³ Ibidem, p. 90–91; J. Basanavičiaus 1906 m. sausio mėn. 5(18) d. laiškas A. Voldemarui, LLTI, f. 2-1506, l. 1; J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 228.

⁵⁴ S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 22; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 162.

⁵⁵ Lietuvos autonomija ir Rusų konstitutiškai demokratiškoji partija, *Vilniaus žinios*, 1906.I.18(31), nr. 13.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ П. Н. Милкоков, Копия проекта положения об автономии Литвы и соглашения между ЦК Кадетской партии и представителей Литовской Национально-демократической партии, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1934, л. 1–2.

⁵⁸ Žr. 55 išnašą.

⁵⁹ Žr. *Lietuvos ūkininkas*, 1906, nr. 6, 7, 8, 9, 10, 11 ir kt.

⁶⁰ M. Römer, *Litwa*, s. 404.

⁶¹ Ibidem; K. A. Matulaitis, „Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais“, op. cit., p. 270; taip pat žr.: *Lietuvos ūkininkas*, nr. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15–16 ir kt.

⁶² Lietuvos socialdemokratų Partijos konferencija, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 1, p. 7.

*Visos Lietuvoje veikusios socialistinės partijos pasisakė už rinkimų į Valstybės dūmą boikotą.

ir stengdamasi išsaugoti partijos branduolį. Reikėtų pažymėti, jog per visą represijų laikotarpį (1905 m. gruodžio–1906 m. balandžio mėn.) LSDP liko vienintelė lietuvių partija, atsisakiusi eiti į kompromisą su caro valdžia. Ir toliau buvo propaguojama ginkluoto sukilimo idėja bei būtinumas kovoti už Steigiamąjį seimą Vilniuje⁶³. Tiesa, prie šių idėjų realizavimo nepereita. Tačiau LSDP, susiklosčius palankiai politinei situacijai, tikėjosi antrosios revoliucinės bangos tiek imperijos centre, tiek ir Lietuvoje.

Pralaimint ginkluotam sukilimui Lietuvoje, politinės partijos visas viltis sukurti Lietuvos autonomiją jau siejo tik su Rusijos Steigiamuoju susirinkimu. Tai buvo užfiksuota dar TLDP ir krikščionių demokratų programose. Jų pavyzdžiu netrukus pasekė LDP, 1906.III.4 galutinai patvirtinusi savo naująją programą⁶⁴. Vadinasi, Lietuvos valstybingumo atkūrimo problema grindžiama atsižvelgiant ne tik į vidinius vystymosi veiksnius (politinius, socialinius, kultūrinius, ekonominius), bet ir į geopolitinę situaciją*. Iš esmės tai buvo nauja strateginė linija, pagal kurią buvo koreguojama lietuvių politinių partijų taktika. Buvo tikimasi, kad netgi Valstybės dūmoje bus galima iškelti Lietuvos valstybingumo klausimą. Be to, galvota, jog pati Dūma bus tik laikinas organas, ir Rusijos Steigiamojo susirinkimo sušaukimas ilgainiui taps neišvengiamas. Taigi dėl represijų priverstos pereiti prie nuosaikių politinės kovos metodų lietuvių politinės partijos (TLDP, krikščionys demokratai, LDP) neatsisakė Lietuvos valstybingumo atkūrimo reikalavimo, tačiau stengėsi prisitaikyti prie naujos politinės situacijos ir svarbiausią dėmesį skirti tautinei-kultūrinei veiklai. Šis lemiamas posūkis įvyko 1906 m. vasario mėn. Tada dar tebesiautėjęnt baudžiamiesiems būriams, lietuvių partijos pradėjo ruošti rinkimams į Dūmą. Šiuose rinkimuose lietuvių visuomenė, aišku, nebuvo tokia aktyvi, kaip renkant atstovus į Lietuvių suvažiavimą Vilniuje. Čia svarbu ir Valstybės dūmos, kaip pusiau parlamentinio organo, statusas: tai buvo teritoriniu principu atstovaujamas organas. Keletas nuo lietuviškų gubernijų išrinktų atstovų geriausiai atveju galėjo ginti pavienių Lietuvos gyventojų grupių interesus, ieškoti kontaktų su kitomis Rusijos imperijos politinėmis jėgomis, kelti Lietuvos autonomijos klausimą, tačiau negalėjo būti tautos suverenių teisių reiškėjai, nes neturėjo tokių įgaliojimų ir juridiniu požiūriu nebuvo politinės veiklos subjektas. Nors konservatyviausios partijos bei LDP gerai žinojo apie menkus Dūmos įgaliojimus⁶⁵, racionalumu pagrįsti politiniai interesai vertė nepraleisti progos turėti Dūmoje savo

atstovų. Tai, kaip ir masinės represijos, veikė ir kaimo žmonių nusistatymą. Todėl rinkimuose dalyvavo nemažai rinkėjų**.

Nors TLDP buvo dezorganizuota dar 1906 m. sausio mėn. pradžioje, kai jos lyderis J. Basanavičius išvyko į Peterburgą, o J. Kriaučiūnas bei Pr. Klimaitis išėjo iš „Vilniaus žinių“ redakcijos⁶⁶, vis dėlto ji 1906 m. vasario mėn. sugebėjo vėl susitelkti ir netgi vadovauti rinkiminei kampanijai. Rinkimuose Kauno gubernijoje ji vadovavo visam Kauno gub. lietuvių komitetui⁶⁷ ir TLDP atstovai – L. Lopas bei J. Sabalis – buvo išrinkti į Dūmą. Po vieną vietą gavo I DP (J. Kubilius) ir krikščionys demokratai (kun. V. Jarulaitis)***. Suvalkų gub. į Dūmą išrinkti LDP šalininkai J. Girnius ir V. Vitkauskas. Taigi į Valstybės dūmą buvo išrinkti 6 lietuvių nacionalinio judėjimo atstovai. Šiuose rinkimuose Kauno gubernijos lietuvių politinėms partijoms nepavyko sudaryti sąjungos su Kauno gub. dvarininkais (vėliau buvo sudarytas blokas su žydais). Be abejo, iš dalies sėkmingai iki 1906 m. vasario mėn. vykusį Lietuvos lenkų konsolidaciją, vadovaujamą vyskupo E. Ropo, T. Vrublevskio ir besikuriančios Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės katalikų partijos (LBKKP), taip pat jų pastangos įtraukti į savo orbitą lietuvių nacionalinį judėjimą kėlė lietuvių politiniams veikėjams didžiulį nerimą. Čia ypač reikėtų išskirti apie „Vilniaus žinias“ susibūrusius tautininkus, rinkimų į Valstybės dūmą metu pasisakiusius prieš prolenkiškas jėgas⁶⁸.

Rinkiminės agitacijos metu išblėso ir LVS bei LMS entuziazmas. Suėmus svarbiausius LVS vadovus, 1906 m. balandžio mėn. LVS veikla buvo beveik paralyžiuota, o LMS vėl suteikė prioritetą profesinei veiklai. LMS visą dėmesį sutelkė į caro valdžios represijų padarinių

⁶³/?/, Mūsų artimiausios užduotės, *Darbininkų balsas*, 1906, nr. 3, p. 69–70; Kauno vyskupo į aveles atsisaukimas, *ibidem*, p. 86; Į draugus žydus (LSDP atsisaukimas), *ibidem*, p. 86–88; Taip pat LSDP atsisaukimai – žr. *Kova*, 1906, nr. 4, 5, 6, 7, 8, 23.

⁶⁴*Lietuvos Demokratų Partijos programa*, Tiltė, 1906.

*Panašiai buvo formuluojama ir LSDP dokumentuose, tačiau LSLP tebedeclaravo lietuvių politinės struktūros, kaip aktyvaus politinio subjekto, primatą.

⁶⁵E. Motieka, „Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje...“, p. 299.

**Tikslūs rinkimų į I Valstybės dūmą Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijose duomenys nėra žinomi (D. Staliūnas, „Rinkimai į I Valstybės dūmą Lietuvoje“, *op. cit.*).

⁶⁶J. Kriaučiūnas, Pr. Klimaitis, „Pranešimas“, *Vilniaus žinios*, 1906.I.10(23), nr. 7.

⁶⁷R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 111–113.

***Penktasis atstovas iš Kauno gub. – Č. Milvydas prijautė lietuvių tautiniam judėjimui, tačiau daugiau išreiškė Lietuvos dvarininkų interesus.

⁶⁸Žr. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 29, 40, 42, 43, 44, 46 ir kt.

likvidavimą, t. y. buvo bandoma atgaivinti represijų metu uždarytas mokyklas, vėl įvesti lietuvių kalbą kaip dėstomąją, kuriamos naujos mokyimo programos ir t. t. Kaip tik šioms problemoms spręsti buvo sušaukti trečiasis ir ketvirtasis LMS suvažiavimai⁶⁹, įvykę 1906 m. balandžio ir gegužės mėn. Kadangi caro valdžia tam iš esmės netrukė, LMS veikla šia linkme buvo sėkminga.

1906 m. kovo–balandžio mėn. mitingai, demonstracijos, susirėmimai su caro valdžios atstovais buvo jau tik fragmentiški. Atitinkamai 1906 m. kovo–balandžio mėn. susilpnėjo ir baudžiamųjų burių siautėjimas, nors valdžia buvo pasiruošusi prirėkus vėl panaudoti visas karines priemones neramumams nuslopinti. Mat Lietuvos kaime kai kur tebeveikė pavieniai negausūs ginkluoti LSDP šalininkų būriai, taip pat revoliucijos metu susibūrusios teroristinės grupuotės. Tai dažniausiai buvo nuo LSDP bei LVS atskilę teroristinės veiklos šalininkai, atsisakę paklusti partijų centrums ir pradėję veikti visiškai savarankiškai. Teroristinių grupių atsiradimas – tai atsakas į caro valdžios represijas. Žymiausios teroristinės grupės buvo „Giltinė“, „Perkūnėlis“, „Kerštincų pulkelis“, „Juodvarnėlis“ ir kitos⁷⁰.

1906 m. balandžio mėn., pradėjus posėdžiauti Valstybės dūmai, blėsta paskutiniai revoliucinės kovos Lietuvos kaime židiniai. Netgi LSDP, dėl represijų patyrusi didžiausius nuostolius, jau priversta derinti nelegalias ir legalias kovos formas. 1906 m. balandžio–gegužės mėn. galima laikyti tautinės revoliucijos Lietuvoje pabaiga. Tiesa, dar nusirito žemės ūkio darbininkų streikų banga 1906 m. vasarą, streikavo miestų darbininkai, tačiau tai jau nebuvo organizuotas programinis lietuvių judėjimas, o tik pavienės LSDP surengtos politinės akcijos. Aišku, teiginys dėl tautinės revoliucijos pabaigos gali būti ginčytinas, ir, be abejo, tai atskiro tyrimo reikalas. Tačiau neabejotina, kad 1906 m. gegužės mėn. visos lietuvių politinės jėgos (išskyrus LSDP) jau buvo persitvarkiusios naujam evoliuciniam tautinio judėjimo etapui, o Lietuvių valstietija – svarbiausias lietuvių nacionalinio judėjimo pagrindas, panaikinus naujuosius prieš Lietuvių suvažiavimą ir tuoj po jo sukurtus vietinės valdžios organus bei represavus revoliucinės kovos valsčiuose vadovus – dezorganizuota ir, be abejo, viena nepajėgi priešintis caro valdžiai. Pastarajai, padedant baudžiamiesiems būriams, pavyko atriboti lietuvių inteligentiją nuo valstietijos, o rinkimai į Valstybės dūmą, kaip netiesioginė revoliucinį judėjimą slopinanti priemonė, reiškė **tautinės revoliucijos** pabaigą Lietuvoje.

Suvažiavimo atgarsiai Amerikoje. Lietuvių suvažiavimo nutarimai buvo palankiai priimti Peterburge, Maskvoje, Odesoje, Rygoje, kitose Rusijos imperijos lietuvių kolonijose, taip pat ir Prūsijoje. Vis dėlto labiausiai šiais nutarimais domėjosi Amerikos lietuviai. Jau minėjome, kad dar prieš Suvažiavimą bei tuoj po jo sulaukta gausybės sveikinimų. Suvažiavimą sveikino ir konservatyvieji, ir radikalieji Amerikos lietuvių visuomenės veikėjai, nors konservatoriai jam skyrė daugiau dėmesio. Suvažiavimo nutarimai Amerikos lietuvių laikraščiuose buvo atspausdinti 1905 m. gruodžio mėn. pab.–1906 m. sausio mėn. pr.⁷¹ Buvo jaučiamas poreikis dar labiau suaktyvinti pagalbą Lietuvoje vykstančiai tautinei revoliucijai. Tiesioginė Lietuvių suvažiavimo Vilniuje išdava – Amerikos lietuvių suvažiavimas, kurį organizuoti pradėjo kun. /?/ Žilinskas*, J. Šliūpas ir kun. /?/ Kaulakis, t. y. katalikiškos ir tautininkiškos pakraipos visuomenės veikėjai⁷². Ta proga turėjo būti paremta revoliucija Lietuvoje, jos metu subrandinta Lietuvos autonomijos idėja, sutvarkytos aukos Lietuvai, taip pat suvienytos Amerikos lietuvių jėgos bendriems tiek Lietuvos, tiek ir Amerikos lietuvių politiniams bei kultūriniais uždaviniams spręsti. Buvo kviečiamos visos Amerikos lietuvių organizacijos. Suvažiavimas įvyko 1906.II.7(20) Filadelfijoje. Iniciatyvą turėjo Suvažiavimo organizatoriai, tačiau savo programą paruošė ir Lietuvių socialistų partija Amerikoje (LSPA)⁷³, protegavusi LSDP bei reikalavusi kovoti prieš carizmą bendrai su kitomis Rusijos imperijos tautomis.

Kaip ir suvažiavimo Vilniuje metu vyko smarki kova tarp konservatorių bei radikalų, tiktai Filadelfijoje iniciatyvą pavyko išlaikyti konservatoriams, vadovaujamiems J. Šliūpo ir kun. Žilinsko. Reikia pažymėti, kad Amerikos lietuviams nesisekė tarpusavyje taip derėtis, kaip lietuvių politinėms grupuotėms Lietuvių suvažiavime Vilniuje⁷⁴.

⁶⁹Trečiasis lietuvių mokytojų susivažiavimas, *Vilniaus žinios*, 1906.IV.8(21), nr. 73; Mūsų mokyklos, *Lietuvos ūkininkas*, 1906.IV.13(26), nr. 17; V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914*, p. 38–39; K. Žukauskas, *Is Lietuvos mokyklos istorijos (1905–1907)*, p. 36.

⁷⁰Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, p. 370–375.

⁷¹J. Totoraitis/, „Pirmas lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; Peržvalga, *Vienybė lietuvininkų*, 1906. I. 10, nr. 2, p. 17; Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, *Kova*, 1906.I.12, p. 9.

*Idėjos autorius ir svarbiausias iniciatorius buvo kun. Žilinskas.

⁷²/?/, „Apie rengiamą lietuvių susivažiavimą Amerikoje“, *Kova*, 1906.II.9, nr. 6, p. 41.

⁷³Ibidem, p. 41; Seimo rengimui komitetas. „Praneszimas“, *Kova*, 1906.II.16, nr. 7, p. 54–55.

⁷⁴Keletas žodžių apie susivažiavimą Philadelphijoje, *Kova*, 1906.III.2, nr. 9, p. 65–66.

Nors Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai, parengti organizatorių, buvo galų gale patvirtinti*⁷⁵, pats Suvažiavimas iširo. Faktiškai žlugo viltys bendrai paremti tautinę revoliuciją Lietuvoje.

Vis dėlto buvo priimti nutarimai. Jie adresuoti ne tik Amerikos bei Lietuvos lietuviams, bet ir Rusijos demokratinei visuomenei. Todėl juos gavo Rusijos kadetų lyderis N. Miliukovas⁷⁶. Nors Amerikos lietuvių nutarimuose kalbama Amerikos lietuvių ir latvių vardu, tačiau latvių dalyvavimas Suvažiavime buvo daugiau formalus – atvyko tik keletas atstovų. Kur kas svarbesnis pats faktas – palengva ryškėjusi lietuvių politinių jėgų Lietuvoje bei Amerikoje tendencija politiškai konsoliduotis su latvių tauta. Filadelfijos suvažiavimo nutarimai apibendrino visas 1905 m.–1906 m. pradžios lietuvių politines deklaracijas, t. y. atliko tą pačią funkciją, kaip ir prieš keletą mėnesių Lietuvių memorandumas grafui S. Vitei. Buvo pateikta išsami Lietuvos valstybingumo tradicijų analizė, taip pat svarbiausieji lietuvių tautos reikalavimai, išryškėję 1905–1906 m. tautinės revoliucijos metu. Rengiant Amerikos lietuvių nutarimus, daugiausia remtasi Lietuvių memorandumu S. Vitei ir Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimais.

Amerikos lietuvių nutarimuose Lietuvos valstybingumo atkūrimas (strateginė projekcija) siejamas su konkrečiu Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos mechanizmu, t. y. su Lietuvos autonominių struktūrų kūrimu demokratėjančioje Rusijoje. Todėl nenuostabu, kad šiems nutarimams pasipriešino LSPA, panašiai kaip ir LSDP, reikalavusi už Lietuvos autonomiją kovoti ginklu. Vis dėlto pavyko įkalbėti socialistus aprobuoti Suvažiavimo nutarimus.

Lietuvių suvažiavimui Filadelfijoje nepavyko suvienyti Amerikos lietuvių politinių jėgų, tačiau buvo pademonstruota tiek konservatorių, tiek radikalų nuostata orientuoti savo politinę veiklą į Lietuvos valstybingumo atkūrimą, Amerikos lietuvių vidaus problemas nukeliant į tolesnį planą. Taigi galima konstatuoti, kad baigėsi Amerikos lietuvių kultūrinės bei pasyvios politinės veiklos etapas. 1906 m. pradžioje iškeliamas valstybinių-strateginių uždavinių prioritetas, o tai liudija, jog Lietuvos ir Amerikos lietuvių politinė veikla tampa viena nuo kitos neatsiejamos. Bendri etnopolitiniai tikslai jau lemia bendro politinio subjekto tapsmą. Tiesa, šio subjekto abi sudėtinės dalys dėl geografinių ir geopolitinių priežasčių nebuvo ir negalėjo formaliai būti viena kitai subordinuotos.

Suvažiavimo įtaka nelietuviškai kalbančiai Lietuvos visuomenei. Suvažiavimo įtaka kitoms Rusijos imperijos tautoms nebuvo adekvati pačiam Suvažiavimo mastui. Tuometinis bendras revoliucinis pakilimas visoje imperijoje užgožė Lietuvių suvažiavimą. Estijoje, Latvijoje, Gruzijoje, taip pat Peterburge ir Maskvoje revoliucinis judėjimas buvo galin-gesnis ar bent jau prilygo lietuvių tautinio judėjimo pakilimui 1905 m. lapkričio–gruodžio mėn. Be to, informacija apie Lietuvių suvažiavimą ir jo mastą buvo labai ribota. Tikroji Suvažiavimo reikšmė netgi patiems lietuviams paaiškėjo tik jam pasibaigus ir prasidėjus ginkluotiems veiks-mams. Kitas dalykas, kad kitos Lietuvoje gyvenančios tautos, rinkimų į Valstybės dūmą pretekstu pradėjusios organizuotis politiškai⁷⁷, galėjo nesunkiai gauti autentiškos informacijos apie Lietuvių suvažiavimą.

Tuoju po Suvažiavimo apie jį ir jo nutarimus buvo paskelbta Lietuvos lenkų ir rusų spaudoje⁷⁸. Lenkų, žydų, baltarusių bei rusų politinių organizacijų lyderiams buvo daugiau negu aiškios lietuvių pretenzijos atkurti Lietuvos valstybingumą remiantis lietuvių etnosu pagrindu. Tačiau žydų ir rusų politinės organizacijos labiau orientavosi į permainas imperijos centre, o Lietuvos lenkai ir baltarusiai prioritetą teikė vidiniams socialiniams, kultūriniais, politiniams ir ekonominiams pokyčiams Lietuvoje bei Baltarusijoje**. Šiuo atveju tai reikė, kad jie turėjo neišvengiamai nustatyti savo santykius su lietuvių nacionaliniu judėjimu. Baltarusių tautinio sąjūdžio bandymai užmegzti ryšius su lie-tuviais apsiribojo Baltarusių socialistinės hromados ir LSDP santykių suartėjimu bei kelių baltarusių inteligentų dalyvavimu lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių autonomistų veikloje. Lietuvos lenkų veikla buvo pla-tesnė: Lietuvių suvažiavimas juos privertė greičiau konsoliduoti jėgas ir ieškoti galimybių suartėti su vis stiprėjančiu lietuvių nacionaliniu ju-dėjimu. Tiktai sukurdami stiprią politinę organizaciją, Lietuvos lenkai galėjo priversti lietuvių nacionalinį judėjimą pripažinti juos rimta po-litine jėga.

*Žr. priedą Nr. 15.

⁷⁵ Amerikos lietuviai ir latviai. Memorialas, *Vilniaus žinios*, 1906.IV.27(V.10), nr. 88.

⁷⁶ „Мемориалъг съезда делегатов от литовцев в Америке о предоставлении автономии Лит-вы, ЦГАОР, Москва, ф. 579, оп. 1, д. 1843, л. 1–2.

⁷⁷ D. Staliūnas, „Rinkimai į I Valstybės dūmą Lietuvoje“, op. cit.

⁷⁸ Виленская жизнь. Резолюция литовского съезда, *Северо-Западное слово*, 25 ноября /8 де-кабря/ 1905 г. ; Kronika krajowa. Wilno, *Kurjer Litewski*, 1905.XI.26(XII.9) ir kt.

**Tiesa, Lietuvos lenkų politinei minčiai įtaką darė ir Lenkijoje vykęs judėjimas už Lenkijos karalystės politinę autonomiją.

Lietuvos lenkų demokratiniai sluoksniai sveikino Lietuvių suvažiavimą, tikėdamiesi suartėti su lietuvių nacionaliniu judėjimu ir kurti prielaidas pilietinei Lietuvos bei Baltarusijos visuomenei. Lenkijos socialistinės partijos Lietuvoje (LSP ir LKLSD) jautė grėsmę, nes tautinės ideologijos įsivyravimas bei lietuvių politinė konsolidacija riboja jų veiklos Lietuvoje galimybes, ir juo labiau – socialistinės visuomenės kūrimo Lietuvoje perspektyvas. Nuosaikioji Lietuvos ir Baltarusijos lenkų visuomenė suprato, kad Lietuvių suvažiavimas vainikavo lietuvių nacionalinio judėjimo pirmojo politinio etapo pabaigą ir, galutinai susiklosčius lietuvių politinei struktūrai, lietuvių judėjimas tampa dar rimtesne jėga kovoje dėl įtakos nelietuviškai kalbančiai Lietuvos visuomenei. Taigi puoselėjami planai suderinti Lietuvos lenkų nuosaikiųjų jėgų ir lietuvių nacionalinio judėjimo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektus. Tačiau tai jau konkrečios politinės veiklos uždavinys. Todėl jis buvo kur kas sudėtingesnis negu ankstesnė polemika lenkų ir lietuvių laikraščiuose. Taigi panagrinėsime svarbesnes akcijas, kurių tikslas buvo užmegzti ryšius tarp Lietuvos lenkų bei lenkiškai kalbančių lietuvių ir lietuvių inteligentijos. Jas galima kvalifikuoti kaip tiesioginį reagavimą į Lietuvių suvažiavimą.

„**Antiseimas**“. Kaip vienas iš Lietuvių suvažiavimo rezultatų ir Lietuvos dvarininkų dalyvavimo kaimo pertvarkymuose tąsa buvo 1905 m. gruodžio mėn. viduryje (n. st.)* Kauno gub. žemės ūkio draugijos suorganizuotas vadinamasis „antiseimas“. Tiesa, „antiseimu“ jį pavadino Pr. Klimaitis, teigęs, neva Kauno gubernijos dvarininkai sukviėtė susirinkimą, norėdami anuliuoti Lietuvių suvažiavimo nutarimus⁷⁹. Pasak Pr. Klimaičio, kvietimus į susirinkimą gavo visas Lietuvių suvažiavimo prezidiumas (J. Basanavičius A. Smetona, St. Kairys, Pr. Būčys, J. Stankūnas), taip pat P. Vileišis, J. Kriaučiūnas, D. Malinauskas ir kiti lietuvių politiniai veikėjai. Buvo kviečiami galintys atvykti Kauno gubernijos dvarininkai ir Vilniaus bei Kauno lenkų inteligentai⁸⁰.

Apie šį susirinkimą Kaune išliko labai mažai medžiagos, nepavyko aptikti nė vieno autentiško dokumento. Tačiau nesunku pastebėti, kad Pr. Klimaičio, plačiausiai aprašiusio minėtą susirinkimą, teiginiai gana prieštaringi. Tame pačiame straipsnyje jis tvirtina, esą tokio susirinkimo reikalingumą dvarininkai motyvavo tuo, jog „/.../ Vilniaus seime buvusios atstovaujamos ne visos mūsų krašto gyventojų grupės. Girdi, susirinko sodiečiai ir iš jų tarpo kilę inteligentai ir prabilo viso krašto vardu /.../“⁸¹. Sunku būtų nesutikti su dvarininkų priekaištu lietuvių

inteligentams, sušaukusiems tik l i e t u v i ū suvažiavimą. Dvarininkija, kaip matyti, nesiekė anuliuoti Lietuvos suvažiavimo nutarimų, o pretendavo sukviesti viso krašto atstovų suvažiavimą. Kad organizuojant šį susirinkimą būta didelių pretenzijų, liudija ir vienas iš susirinkimo pirmininkų – J. Girnius⁸². Apie gana rimtus dvarininkų ketinimus vienyti su kitais socialiniais sluoksniais ir kartu aptarti Lietuvos politines problemas galima spręsti iš dvarininkų bandymų apsparstyti būsimojo susirinkimo problemas su J. Basanavičiumi. Todėl vyko J. Basanavičiaus derybos su dvarininkų atstovais M. Malinskiu (Maliński), St. Laurinavičiumi (Lawrinowicz), Tadu Daugirdu ir kt.⁸³ Pažymėtina, kad derybose lietuviams atstovavo TLDP, kuri per savo šalininkus dvarininkus – tą patį Tada Daugirdą**, J. Daujotą, St. Narutavičių – gaudavo informaciją „apie tikruosius dvarininkų tikslus“⁸⁴.

Į susirinkimą atvyko apie 150 dvarininkų ir 300 valstiečių, kurių daugumą sudarė Kauno apylinkių ūkininkai. Tiesa, pasak J. Girniaus, „lietuvių socialistų“ buvo kur kas daugiau negu ūkininkų (tai patvirtina ir V. Kapsukas). Jie netgi sugebėjo nuteikti lietuvių ūkininkus prieš save⁸⁵. Susirinkime dalyvavo J. Kriaučiūnas, J. Daujotas, Pr. Klimaitis, J. Jasaitis, J. Gabrys ir kt. J. Basanavičius į patį renginį neatvyko „bijodamas skandalo“, tačiau apie posėdžio eigą buvo informuojamas.

Lietuviškai kalbantiems lietuviams turint nemažą persvarą, posėdžių pirmininkais buvo išrinkti: J. Girnius (nuo valstiečių) ir kretingiškis grafas Tiškevičius (nuo dvarininkų), o sekretoriais – T. Žilinskas ir, pasak J. Girniaus, – V. Mickevičius-Kapsukas⁸⁶. Labai neaiški susirinkimo pabaiga. Pr. Klimaitis teigia, kad jie (t. y. lietuviškai kalbantys lietuviai)

*Tiksli data nežinoma.

⁷⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 375–376.

⁸⁰Ibidem.

⁸¹Ibidem, p. 375.

⁸²Ibidem, p. 375; J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, *Lietuvos žinios*, 1905.XII.6, nr. 276.

⁸³*D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, p. 90; J. Nezabitauskis, *Jonas Basanavičius*, p. 233.

**Tadas Daugirdas palaikė ryšius tiek su lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjais, tiek ir su Lietuvos dvarininkais.

⁸⁴Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 375.

⁸⁵J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, op. cit.; V. Kapsukas, „Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje“, *Raštai*, t. 10, p. 369–370.

⁸⁶J. Girnius, „Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 376.

pasiūlė dvarininkams „užgirti Didžiojo seimo nutarimus ir išsiskirstyti, kas ir buvo padaryta“. O vakarinio pobūvio metu neva buvo pasiekta višiška santarvė⁸⁷.

Kadangi nėra tikslesnių duomenų apie šio susirinkimo pasekmes, apie tai galima tik spėlioti. Iš pateiktų Pr. Klimaičio ir J. Girniaus faktų, taip pat kai kurių užuominų matyti, kad nebuvo vienybės ir tarp pačių lietuvių politinių veikėjų. Konfliktavo tautiniai demokratai ir socialdemokratai. Be to, tautiniai demokratai nepasitikėjo Lietuvos dvarininkais dėl jų etnopolitinės orientacijos (LDK, t. y. Lietuvos ir Baltarusijos unijos su Lenkija arba nepriklausomos LDK atkūrimo planai), o socialdemokratams, deklaruojantiems prioritetinius darbininkų klasės interesus, buvo sunkiau kontaktuoti su dvarininkais, kaip socialinės nelygybės šalininkais. Be to, nereikia pamiršti, kad Lietuvos dvarininkija, išskyrus pavienius minėtus atvejus, prioritetą teikė legaliai kovai. Susirinkimas vyko jau prasidėjus represijoms, todėl sunku patikėti, kad dvarininkai puoselėjo kokius nors konkrečius planus, nukreiptus prieš caro valdžią. Matyt, tai buvo bandymas išsiaiškinti konsolidacijos su lietuvių nacionaliniu judėjimu galimybes. Juo labiau kad artėjo rinkimai į Valstybės dūmą. Negalima atmesti, kad šis Kauno gub. dvarininkų žingsnis buvo inspiruotas T. Vrublevskio bei Vilniaus vyskupo E. Ropo, jau tuomet ruošusių planus sutelkti daugiatautę Lietuvos ir Baltarusijos visuomenę⁸⁸. Vis dėlto sprendžiant iš vėlesnių lietuvių ir Lietuvos lenkų tarpusavio politinių kontaktų, šis bandymas vienyti politines jėgas baigėsi nesėkmingai.

Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinės katalikų partijos Steigiamasis suvažiavimas. 1905 m. gruodžio mėn. suaktyvėjo Vilniaus vyskupijos dvasinė vyresnybė ir Vilniaus bei Gardino gubernijų dvarininkija, puoselėjusios planus integruoti ne tik Vilniaus vyskupijoje gyvenusius lenkus, gudus bei lietuvius, bet ir visoje Lietuvoje bei katalikiškoje Baltarusijoje veikiančias lenkų, lietuvių ir gudų politines struktūras⁸⁹. E. Ropas dar 1905 m. rudenį pradėjo ruošti dirvą LBKKP kurti. 1905 m. gruodžio mėn. Vilniaus vyskupas labai stengėsi įtraukti į LBKKP orbitą Kauno bei Seinų vyskupijų dvasininkiją, kartu ir besikuriančią LKDS. Tai buvo apskri politika – per LKDS, užimančią jau gana tvirtas pozicijas lietuvių politinėje struktūroje, paveikti visą lietuvių nacionalinį judėjimą. Tačiau šie 1905 m. gruodžio ir 1906 m. sausio mėn. bandymai baigėsi nesėkmingai, nors Žemaičių vyskupas M. Paliulionis E. Ropą iš dalies palaikė⁹⁰. Artėjantys rinkimai į Valstybės dūmą ir tolesnis lietu-

viškai kalbančios Lietuvos visuomenės politizavimasis vertė E. Ropą spartinti įvykius. Iš pradžių mėginta sutelkti Vilniaus ir Gardino gubernijų lenkų bei gudų visuomenę. Pažymėtina, kad vietinė caro valdžia (generalgubernatorius Frezė) E. Ropo ir Vilniaus bei Gardino gub. dvarininkijos planus laikė labai pavojingais⁹¹. Nepaisant caro valdžios trukdymų, 1906.II.7(20) įvyko LBKKP Steigiamasis suvažiavimas⁹². Tai buvo didelis forumas, jį galima lyginti net su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje, tačiau Lietuvos lenkų visuomenė dar nebuvo taip susitelkusi kaip lietuvių nacionalinis judėjimas. Be to, apie Lietuvių suvažiavimo veiksmingumą liudijo ir jį lydėję ginkluoti veiksmai Lietuvos kaime. LBKKP dar tik pradėjo konsoliduoti Lietuvos ir katalikiškos Baltarusijos lenkus. Su didžiuliais sunkumais susidurta stengiantis suvienyti dvasininkiją, dvarininkiją, gudų valstietiją ir lenkų bei gudų darbininkus⁹³. Caro valdžiai 1906 m. pradžioje pavyko apriboti LBKKP įtaką, tačiau Valstybės dūmoje buvo keletas jų šalininkų, įsiliejusių į Teritorinę grupę (Koło terytorjalne)*, beje, palaikiusių ryšius tiek su lietuviais, tiek ir su Lenkų grupe (Koło polskie)⁹⁴.

Lietuvos lenkų nuosaikiųjų bei demokratinių sluoksnių suaktyvėjimas 1905 m.–1906 m. pr. rodė, kad Lietuvių suvažiavime galutinai išryškėjusi tendencija sukurti tautinę, modernią Lietuvą etnografinėmis ribomis nebuvo vienintelis Lietuvos valstybingumo atkūrimo variantas. Lietuvos lenkų politiniai siekiai galėjo pakoreguoti lietuvių politinių jėgų nusistatymą pratęsti autonomistų suvažiavimuose, VI Žemietijų suvažiavime ir „antiseimo“ metu vykusį dialogą.

⁸⁷ Pr. Klimaitis, *Ibidem*.

⁸⁸ D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais (1903–1907 m.)“, op. cit.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*; A. Gaidys, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, op. cit., p. 154–155; R. Laukaitytė, „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, op. cit., p. 38.

⁹¹ D. Staliūnas, „Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais“, op. cit.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*.

*Ši grupė jungė Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos dvarininkus.

⁹⁴ *Ibidem*.